

Teror ustaškog režima nad srpskim stanovništvom na području kotareva Vrbovsko, Delnice i Ogulin u proljeće i ljetno 1941. godine

U radu autor piše o stradanju Srba u ogulinskom, vrbovskom i delničkom kotaru u prva četiri mjeseca rata. Koristeći izvorno arhivsko gradivo iz fondova u Hrvatskom državnom arhivu i Zavičajnom muzeju Ogulin te objavljeno gradivo i literaturu (objavljenu i neobjavljenu), autor pokušava prikazati cjelokupnu sudbinu srpskog stanovništva na području Vrbovskog, Ogulina i Delnica u ljetnim mjesecima 1941. godine. Autor se bavi istraživanjem ustaškog sustava terora i zaključuje da je taj sustav u Gorskom kotaru paradigma za čitavo područje NDH.

Uvod

Dosadašnja istraživanja stradanja srpskog stanovništva na području Gorskog kotara ograničila su se na nekoliko zbornika koje je objavio Historijski arhiv u Karlovcu, jedno monografsko djelo o narodnooslobodilačkoj borbi u Gorskom kotaru objavljeno u Rijeci i tri manje monografije koje su se bavile lokalnom poviješću pojedinih mjesta. Historijski arhiv u Karlovcu objavio je monografska izdanja o Plaškom, Partizanskoj Drežnici i Gornjim Dubravama u narodnooslobodilačkoj borbi. U ovim izdanjima najvrjedniji su doprinosi spomenutoj temi sjećanja sudionika i svjedoka događanja 1941. godine. Osim sjećanja zabilježenih u ovim knjigama, dragocjeni su i memoari objavljeni u knjizi *Srpske Moravice, doseljavanje, život i škole*. U izdanju Centra za historiju radničkog pokreta Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara u Rijeci tiskana je knjiga *Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB-i*. Ondje je Ivan Kovačić objavio tekst vezan za događanja u Gorskom kotaru 1941. godine. Vrijedan doprinos istraživanju stradanja Srba na teritoriju Gorskog kotara 1941. godine dao je i Nikola Rajnović koji je u monografiji o Vrbovskom objavio tekst o narodnooslobodilačkoj borbi u općini Vrbovsko. Spomenimo još i rad Zdravka Dizdara, koji se bavio istraživanjem sudbina stradalnika u logoru Danica, i Đuru Zatezala, koji je 2007. objavio monografiju u dva sveska o logoru Jadovno.

Nedovoljna istraženost arhivskih dokumenata dovodila je često do jednodimenzionalnih i redukcionističkih zaključaka koji nisu pridonosili rasvjetljavanju događaja kakvi su se zbili u Gorskom kotaru u prva četiri mjeseca postojanja

NDH. O ustaškim akcijama na području Gorskog kotara postoji relativno velik broj autentičnih dokumenata. Radi se uglavnom o iskazima svjedoka pred Zemaljskom komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača i o pojedinim dokumentima iz fonda Državnog ravnateljstva za ponovu i Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja NDH te dokumentima koji su pohranjeni u Zavičajnom muzeju u Ogulinu i Državnom arhivu u Karlovcu.

Ozakonjen progon Srba u NDH

Područje Gorskog kotara je etnički mješovito. U pojedinim mjestima od 16. stoljeća obitava srpsko stanovništvo. Najveći dio potomaka Srba živi na području bivšeg kotara Vrbovsko (oko nekadašnjih Srpskih Moravica i Gomirja) i Ogulin (oko Drežnice, Jasenka, Plaškog i Gornjih Dubrava). U delničkom kotaru srpsko stanovništvo je prisutno u kraju oko Tuka i Mrkoplja.¹

¹ Srpsko stanovništvo na ovom području imalo je relativnu ili apsolutnu većinu u ovim mjestima: Tuk Vojni i Biljevine na području Delnica, Ponikve, Popovo Selo, Munjasi, Gojak, Oklinak, Mirić Selo, Brestovac Ogulinski, Vitunj, Potok Muslinski, Jasenak, Krakar, Radojčići, Trbovići, Tomići, Vukelići, Drežnica, Vrućac, Podbitoraj, Nikolići, Zrnići, Seočani, Maravić Draga, Plaški, Lapat, Jezero, Blata, Begovac, Lička Jasenica, Janja Gora, Latin, Međeđak, Kunić, Trojvrh, Istočni Trojvrh, Pothum Plaščanski, Vojnovac, Vajin Vrh, Munjava, Tržić Tounjski, Mirići, Vucelići, Donji Zatezali, Gornji Zatezali, Donje Dubrave, Gornje Dubrave, Mikašinovići, Janjani, Perići, Otok Oštarijski, Višnjij Brdo, Musulini, Gomirje i Ljubošina na području Ogulina; i u Radigojni, Tomićima, Bunjevcima, Vukelićima, Dokmanovićima, Srpskim Moravicama, Donjim Vučkovićima, Gornjim Vučkovićima, Petrovićima, Matićima, Dragovićima, Nikšićima, Jakšićima, Carevićima, Žakulama, Tićima, Vućinićima, Mlinarima, Radoševićima, Donjim Vukšićima, Komlenićima, Hajdinama, Tuku i Vujnovićima na području Vrbovskog. Prema popisu stanovništva iz 1921. godine na području kotara Delnice najviše je bilo Srba na području općine Delnice (352), Lokve (215) i Mrkopalj (210). Na ogulinskom području u općini Gomirje Srba je bilo 1686, Gornje Dubrave 2817, Drežnica 4615, Josipdol 1309, Ogulin 2180, Oštarije 401 i Plaški 7215. Na području Vrbovskog Srba je bilo 160 u općini Vrbovsko i 2216 u općini Srpske Moravice. Prema popisu iz 1931. u kotaru Delnice Srba je bilo najviše u općini Mrkopalj (226). Na ogulinskom području u općini Drežnica bilo je 4717 Srba, u općini Gomirje 1878, u općini Gornje Dubrave 3100, u općini Josipdol 1385, u općini Ogulin 2469, u općini Oštarije 478 i u općini Plaški 8349. U kotaru Vrbovsko najviše je Srba bilo u općini Srpske Moravice (2614) i u općini Vrbovsko (228). Godine 1921. na području kotara Delnice bilo je 886 Srba (od ukupno 20.336 stanovnika), na području kotara Ogulin 20371 Srba (od ukupno 42.565 stanovnika), a na području kotara Vrbovsko 2409 Srba (od ukupno 16.135 stanovnika). Godine 1931. na području kotara Delnice bilo je 364 Srba (od ukupno 20.288 stanovnika), na području kotara Ogulin 22.516 Srba (od ukupno 47.203 stanovnika) i na području kotara Vrbovsko 2859 Srba (od ukupno 17.228 stanovnika). Treba napomenuti da su granice tadašnjih kotareva bile nešto drugačije od poslijeratnih općinskih granica i današnjih županijskih granica. Tako je Gomirje pripadalo kotaru Ogulin (a ne Vrbovsko), a Generalski Stol (koji je kasnije potpao pod općinu Duga Resa) također je pripadao Ogulinu. U kotar Vrbovsko ulazilo je Bosiljevo (kasnije općina Duga Resa) i Ravna Gora (kasnije općina Delnice). Podaci o broju stanovnika preuzeti su iz: *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine*, Sarajevo 1932. i *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knjiga II, Beograd 1938.

U prvom razdoblju nakon osnutka NDH ustaški režim želio se osvetiti svim „neprijateljima“ koji su na bilo koji način sudjelovali ili podržavali bivši kraljevski režim i bili „neprijatelji hrvatskog naroda“. Prvi na koje se ustaški režim okomio bili su Srbi.² Već 11. travnja 1941. godine u listu „Hrvatski narod“ najavljeno je da će „pravedni hrvatski narod suditi ne samo našim vjekovnim neprijateljima Srbima i Srbijancima, nego i onim pripadnicima nove Hrvatske, koji su svjesno i zlonamjerno pomagali ove naše neprijatelje“.³ Sedam dana nakon uspostave NDH doneseni su propisi koji su ozakonili teror i odredili državne institucije koje će teror provoditi. Tako je već 17. travnja 1941. donesena Zakonska odredba za obranu naroda i države⁴. Njome se utvrdilo da svatko „tko na bilo koji način povrijedi ili je povrijedio čast i životne interese hrvatskog naroda ili na bilo koji način ugrozi opstanak NDH ili državne vlasti, pa makar djelo ostalo samo u pokušaju, čini se krivcem zločinstva veleizdaje“, a takvoga „ima stići kazna smrti“. Dana 25. travnja 1941. Pavelić je izdao Zakonsku odredbu o zabrani ćirilice.⁵ Ubrzo nakon toga, 3. svibnja 1941., Pavelić je donio Zakonsku odredbu o prijelazu s jedne vjere na drugu. Početkom lipnja donesena je odredba o ukidanju svih „srpsko-konfesionalnih pučkih škola i zabavišta“, a sredinom srpnja izdana je naredba o ukidanju naziva „srpsko-pravoslavna vjera“ s obrazloženjem da nije više u skladu s novim državnim uređenjem, pa se određuje da se ubuduće upotrebljava naziv „grčko-istočna vjera“. Uz to, uslijedile su i promjene imena pojedinih mjesta (25. kolovoza 1941. promijenjeno je ime mjesta Srpske Moravice u Hrvatske Moravice⁶), zabrana slobodnog kretanja Srbima i Židovima, a potom označavanja, otpuštanja s posla, oduzimanje imovine i prva hapšenja. Ustaške vlasti nisu imale precizan plan što učiniti s gotovo dva milijuna Srba u NDH. Značajan broj

---

² O odnosu prema Srbima u NDH vidi u: I. GOLDSTEIN 2008: 256-271, JELIĆ-BUTIĆ 1978: 158-187, KRIZMAN 1980: 117-137, HORY I BROSZAT 1964.

³ *Hrvatski narod*, 11. travnja 1941.

⁴ Vidi više o zakonskoj odredbi za obranu naroda i države u: *Zakoni NDH*, I, Zagreb 1941, 15; *Hrvatski narod*, 18. travnja 1941; I. GOLDSTEIN - S. GOLDSTEIN 2001: 117.

⁵ *Narodne novine*, 25. travnja 1941.

⁶ *Narodne novine*, 25. kolovoza 1941, br. 110, 1. Inače su se do 1922. Srpske Moravice zvale Komorske Moravice, a prije naziva Komorske nosile su naziv Donje Moravice, za razliku od Gornjih Moravica koje su kasnije dobile naziv Brod Moravice. Više o nazivu mjesta vidi u: *Gorski kotar* (1981), Delnice, 240. U listu *Hrvatski narod* 29. srpnja 1941. izašao je članak pod naslovom „Hrvatske Moravice - tim je skinuta jedna velika sramota koja je vladala zadnjih desetljeća“. Članak je izašao u povodu odluke da se mjesto preimenuje u Hrvatske Moravice (*Hrvatski narod*, br. 165, 29. srpnja 1941, 13.). Službeno preimenovanje je uslijedilo 25. kolovoza, a 26. kolovoza izašao je članak „Hrvatske Moravice proglašene“ (*Hrvatski narod*, br. 193, 26. kolovoza 1941.). U NDH je preimenovanje mjesta bila uobičajena pojava. Tako su preimenovana mjesta Srpsko Polje (Otočac) u Hrvatsko Polje i Srpska Kapela (Vrbovec) u Hrvatska Kapela (*Narodne novine*, 6. listopada 1941.). Promijenjena su i imena sela Gradinsko Karadordevo (Virovitica) u Tomislavovac, Novo Obilićevo (Slatina) u Zvonimirovac i Njegoševac (Našice) u Našički Antunovac (*Narodne novine*, 20. rujna 1941.).

ustaških dužnosnika tvrdio je kako bi „srpsko pitanje“ trebalo riješiti po načelu „trećinu pobiti, trećinu iseliti, trećinu pokrstiti“⁷.

Na primjeru kotareva Ogulin, Vrbovsko i Delnice moguće je pratiti ustaški sustav terora prema Srbima u svim njegovim elementima. Radi se, naime, o tri kotara gdje su Srbi i Hrvati živjeli u relativno dobrim odnosima⁸ i gdje u međuratnom razdoblju nije bilo mnogo primjera ekstremnih političkih opredjeljivanja.⁹ Ta su tri kotara, osim toga, kratko vrijeme bila izravno pod ustaškom vlasti: samo u proljeće i ljeto 1941. godine moguće je pratiti sustav terora koji su ustaše vršile nad lokalnim Srbima. Stoga je primjer Gorskog kotara, kao jedne zatvorene regionalne cjeline, idealan za istraživanje tipa „case study“.

Uspostava vlasti NDH u Gorskom kotaru

Raspad Kraljevine Jugoslavije i uspostava NDH odjeknuli su snažno na području Gorskog kotara. Upravo je kroz to područje Ante Pavelić morao proći da bi došao do Zagreba, pa je lokalno goransko stanovništvo prvo bilo suočeno s novom vlasti.

Milan Jaković iz Donjih Dubrava prisjeća se kako je 10. travnja na telegrafu u željezničkoj stanici u Donjim Dubravama saznao da su njemačke trupe ušle u Zagreb te da se „pozivaju željezničari da ostanu na svojim radnim mjestima“ i

⁷ Ta maksima nikada nije zapisana u ustaškim programskim spisima niti je zabilježena u tisku NDH, ali nema dvojbe da je teror nad Srbima imao za cilj realizaciju maksime o trećinama (I. GOLDSTEIN 2008: 259).

⁸ U miješanim sredinama Gorskog kotara bili su prije Drugog svjetskog rata, ali i nakon njega, vrlo česti brakovi između katolika i pravoslavaca. Naime, ukoliko je otac katolik, a majka pravoslavka, njihova muška djeca su katolici, a ženska pravoslavke. Obrnuta je situacija ako je otac pravoslavac, a majka katolkinja. Bila su učestala i druženja i zajednički pothvati članova različitih vjerskih zajednica; na primjer, prilikom gradnje katoličke kapelice Svete Terezije od Malog Isusa u Moravicama, zemljište za kapelicu ustupio je trgovac drvima Josif Mamula, a u samoj gradnji sudjelovali su uvelike i pravoslavci dajući stoku za podvoz i radnu snagu (PETROVIĆ s.a: 3). O odnosima pravoslavaca i katolika u Moravicama govori i činjenica koju ističe Josip Juretić: da katolici nikada nisu radili na pravoslavne blagdane. Branimir Grgurić iz Moravica također bilježi kako su djeca iz škole redovito pohađala pravoslavnu crkvu na značajnije crkvene blagdane, bez obzira na vjeroispovijest.

⁹ Hrvatska seljačka stranka bila je najutjecajnija opcija u međuratnom razdoblju na području kotara Ogulin i Vrbovsko. Na ogulinskom području postojala je desna frakcija HSS-a (u kojoj su bili advokat Lovro Sušić, učitelj Jurica Marković, trgovac Mijo Hačko i trgovac Milan Držić). Od 1939. ovo desno krilo HSS-a djeluje u ilegalnoj formi na stvaranju ustaškog pokreta. Pripadnici JRZ-a imali su u svakom selu po nekoliko aktivista, uglavnom istaknutih ličnosti ili državnih službenika koji su propagirali ideje JRZ-a. Pripadnici JRZ-a uglavnom su poubijani u prvom valu nasilja u razdoblju između svibnja i kolovoza 1941. godine. Četničke organizacije bile su u Srpskim Moravicama, Ličkoj Jasenici i Gomirju organizirane od 1933. godine. Njihov je utjecaj bio minoran. Također je veći broj pripadnika tih organizacija likvidiran 1941. u prvom valu nasilja nad srpskim stanovništvom. SDS je imao slab utjecaj među stanovništvom, a jedan dio njihovih glasača preuzeli su radikali nakon koaliranja HSS-a sa SDS-om. Pojediniosti vidi u: HDA, SDS RSUP SRH, kutija 3, *Elaborat o djelovanju građanskih stranaka na području kotara Ogulin*, 1-15.

da im se „duplo povećava plaća“. U potpisu je stajao neki Marković. Istoga dana vidio je kako se vijori hrvatski barjak na općinskoj zgradi u Gornjim Dubravama.¹⁰ Kroz Jezero kod Plaškog iz Slovenije se prema Bihaću istovremeno povlačila jugoslavenska kraljevska vojska. Milovan Jovetić sjeća se kako su kraljevi vojnici u panici ostavili kamion pun streljiva, koji su potom uzeli seljaci. Među njima se nalazio Nikola Dokmanović, kojeg su ustaše kasnije ubile zbog tog kamiona.¹¹ Simo Šumonja iz Plaškog prisjeća se kako su se jugoslavenski vojnici povlačili vlakom, a kako su Talijani bombardirali vlak te kako je bilo mnogo mrtvih i ranjenih.¹² Naime, talijanski zrakoplovi bombardirali su putnički vlak kod sela Blata. Stanovnici sela Blata pomagali su ranjenicima.¹³ Dana 11. travnja, oko 18 sati, jedna manja kolona Nijemaca probila se prema Delnicama. Prema pisanju Nikole Račkog, „na ‘dočeku’ na delničkim ulicama, izuzev jednog hitlerovca, nekog mjesnog električara, i dvojice ili trojice sreskih službenika, nitko nije bio“.¹⁴

Srpsko stanovništvo Gorskog kotara prvi put se susrelo s ustašama vrlo brzo nakon uspostave NDH.¹⁵ Rano ujutro 13. travnja 1941. ustaše su prošle autobusima kroz Rijeku i Sušak, gdje su se vrlo kratko zadržali, a potom su krenuli prema Delnicama. „U Lokvama je Poglavnik ponovno sišao, a s njim i vijenac ustaša pratilaca“, piše Mijo Bzik u knjižici „Ustaška pobjeda“.¹⁶ „Poglavnik Nezavisne Države Hrvatske uputio se je na poštu i tamo zatražio brzoglasni spoj sa Zagrebom.“ U Delnicama je Paveliću priređen prvi doček, organiziran od strane manje frankovačke grupe. Ondje su mjesni predstavnici vlasti tražili pomoć, jer se u brdima još nalazila manja grupa pripadnika kraljevske vojske, na što je Pavelić u mjestu ostavio manji broj ustaša.¹⁷ Na putu iz Delnica prema Ogulinu ustaše su se zaustavili na početku

---

¹⁰ Iskaz Milan Jaković, r. 1921., Donje Dubrave.

¹¹ Iskaz Milovan Jovetić, r. 1929., Jezero (Plaški).

¹² Iskaz Simo Šumonja, r. 1932., Vera (Plaški). Iskaz Sime Šumonje potvrđuje i *Knjiga ranjenika od uspostave Nezavisne Države Hrvatske, tj. od 10. travnja 1941.*, koja se nalazi u Zavičajnom muzeju Ogulin. Ondje su pod brojevima 4, 5 i 6 zavedeni Tihomir Oklobdžija (major), Pavao Kostelac (poljodjelac) i Matija Pintar (vlakovođa) koji su stradali prilikom bombardiranja vlaka kod željezničke postaje Blata kod Plaškog 11. travnja i koji su dopremljeni u bolnicu u Ogulin. Sva trojica su izliječeni i otpušteni iz bolnice.

¹³ ZATEZALO 1976: 80-81.

¹⁴ RAČKI 1971: 882.

¹⁵ Ivan Jaković prisjeća se kako je prvo vidio Talijane, već 12. travnja, koji su došli s „perjanicama“. Slovenac, šef postaje Stanko Bratok, izašao je pred Talijane i počeo govoriti na njemačkom misleći da se radi o Nijemcima. Nijemci su prošli tek kasnije (Iskaz Milan Jaković, r. 1921., Donje Dubrave).

¹⁶ BZIK 1942: 105.

¹⁷ BZIK 1942: 106. S jugoslavensko-talijanske granice preko Jelenja – Lokava – Mrkoplja - Jasenka, tj. Drežnice, uputila se povećana grupa vojnika. Taj pokret je izvršen noću. Ulaskom u Mrkopalj, ova grupa vojnika dočekana je od strane Mačekove zaštite, ali grupa se nije dala razoružati. Očito je da su zato ustaše u Delnicama tražili zaštitu i pomoć od strane Pavelića (ZATEZALO 1982: 69).

Srpskih Moravica, u zaseoku Tomići. Pavelić je strahovao da bi u srpskim selima moglo biti zaostalih vojnika kraljevske vojske ili četnika, stoga je zahtijevao da se temeljito pretrese prvo srpsko selo koje mu se našlo na putu. U to vrijeme su u Tomićima živjela 83 stanovnika, a budući da je 13. travnja bio rimokatolički Uskrs i pravoslavna Cvjetna nedjelja, većina stanovnika bila je svečano odjevena i kod kuće. Ustaše su opkolili zaselak Tomiće i uhitili su petnaestak muškaraca koji su znatizeljno otišli vidjeti novu vojsku. Potom su ušli u kuću Tone Marinića i, budući da je imao duge brkove, optužili ga da je četnik. Marinić im je kazao da je Hrvat, nakon čega su ustaše od njega tražili informacije o četnicima u selu. Međutim, Tone Marinić im je odgovorio da u selu nema četnika, a nakon temeljitog pretresa sela, budući da nije pronađena niti jedna puška, ustaše su postrojili stanovnike Tomića i natjerali ih da kliču „Živio Ante Pavelić!“ Poglavniku koji je prolazio cestom u automobilu.¹⁸ Milka Bunjevac prisjeća se, u iskazu danom autoru 2009. godine, kako su Srbi silazili iz crkve u Srpskim Moravicama prema prometnici Rijeka - Karlovac i kako su iz crnih limuzina bacali letke na kojima je pisalo: „Bjež'te psine preko Drine, bjež'te Vlasi, Pavelić dolazi!“¹⁹ Pavelić se nakon prolaska kroz zaseoke Srpskih Moravica kratko zadržao u Vrbovskom, gdje su ga budući ustaše burno pozdravljali²⁰, a potom je produžio do Ogulina, gdje je održao svoj prvi govor na području NDH. U Ogulinu je Pavelića dočekao svećenik Mikan.²¹ Vjerujući da će izgledati dostojanstveno, Mikan je na glavu stavio cilindar, što ga je učinilo smiješnim u očima sugrađana. Svećenik je na brzinu, po Pavelićevu dolasku, održao pozdravni govor, potom je pjevački zbor otpjevao dvije-tri pjesme, a naposljetku je Pavelić uzeo riječ.²² U Ogulinu je

¹⁸ RAJNOVIĆ 1984: 56-57.

¹⁹ Iskaz Milka Bunjevac (rođ. Jakšić), r. 1926., Jakšići (Srpske Moravice). Taj iskaz potvrđuje i pismeno svjedočanstvo Sime Tatalovića iz 1957.: on navodi kako su ustaše letak toga sadržaja bacali i na području Gomirja, kroz koje su tom prilikom prolazili (Zavičajni muzej Ogulin, *Pri-log gradnji (izjava) za historiju KPH (SKH), radničkog pokreta i NOB-e sela Ljubošina (općina Vrbovsko)*, 2).

²⁰ BZIK 1942: 106.

²¹ Ivan Mikan bio je svećenik u Ogulinu od 1937. do 1943., kada je preminuo. O tome „Nova Hrvatska“ donosi članak „Smrt čeličnog Hrvata začasnog kanonika Ivana Mikana“ (*Nova Hrvatska*, br. 128, 1. lipnja 1943.). Prema iskazu Milana Jakovića skojevci su tijekom Drugog svjetskog rata odlazili na mise u crkvu u Ogulin i ondje ostavljali prijeteće poruke svećeniku Mikanu, što je svećenika poprilično preplašilo. Jaković navodi da je Mikan pokušao utvrditi tko mu ostavlja prijeteća pisma, pa su skojevci obustavili te akcije. Navodno je Mikan „umro od straha“ (Iskaz Milan Jaković, r. 1921., Donje Dubrave).

²² MAGDIĆ 1981: 34-35. Dr. Šime Novosel daje potanko opis Pavelićevog dolaska u Ogulin. Konačno im (proustaškim elementima u Ogulinu) je osvanuo Pavelić u pratnji nekog malog talijanskoga generala s perjanicom na šeširu, a automobil je bio okičen hrvatskom zastavom i praćen od fašističkih oficira i nekoliko autobusa punih ustaša povratnika, koji su bili obučeni zajedno s Pavelićem u ustaške uniforme. Doček je organizirao nervozni pop Mikan u cilindru,

govorio o tome kako su Srbi dvadeset godina uvjerali Hrvate kako trebaju biti ujedinjeni budući da su u susjedstvu jake države koje bi mogle uništiti Jugoslaviju, a kako je Jugoslavija, eto, propala za svega nekoliko dana. Isticao je nezavisnost Hrvatske i najavio obračun sa svima onima koji su „pili krv naroda“. Uz to, ukazao je kako će svi biti odgovorni Poglavniku, a kako će Poglavnik biti odgovoran hrvatskom narodu.²³

Prostor tadašnjih kotareva Vrbovsko, Ogulin i Delnice pripao je drugoj okupacijskoj zoni, te su u tim područjima bile raspoređene talijanske snage. Da bi postavljanje civilne vlasti bilo što uspješnije, Talijani su osnovali tajništvo Riječko-pokupske okupacijske zone sa zadatkom da obavlja administrativne poslove u tom području. Za kotareve Vrbovsko, Ogulin, Delnice i Karlovac postavljen je civilni komesar Giuseppe Rinaldi. Talijani su svoje snage na ovom području rasporedili do 17. travnja.²⁴ Među prvim akcijama koje su Talijani zajedno s ustašama proveli bilo je oduzimanje oružja bivše jugoslavenske vojske koje je bilo prikupljano u žandarmerijskim postajama.²⁵ Nakon potpisivanja Rimskih ugovora 18. svibnja 1941., komanda II. talijanske armije naredila je da civilni komesari predaju vlast organima NDH u kotarevima koji su do sada bili pod talijanskom vojnom okupacijom, dakle i u kotarevima Ogulin, Vrbovsko i Delnice.²⁶ Tada počinje sistematski teror ustaškog režima na području Gorskog kotara.

Ustaše su svoju vlast najbolje uspostavili na području kotara Ogulin. Već 11. travnja ondje je za vršitelja državne vlasti postavljen Lovro Sušić, odvjetnik u

---

pa je sve ispalo komično i glupo (pjesme, govori, prijetnje...). Sam Pavelić je na terasi bio dočekan pjevačkim zborom, gdje je održao govor pun prijatnji, itd. (psine preko Drine i slično), a s druge strane je pjevao hvalospjeve fašistima koji su ga doveli, više Talijanima nego Nijemcima, kojih u skupini nije bilo (Zavičajni muzej Ogulin, *Iskaz dr. Šime Novosela*, 2).

²³ KRIZMAN 1978: 404-405. U Ogulinu i Karlovcu Pavelić se vrlo sličnim govorima obratio građanstvu. Miloš ZATEZALO kaže kako je Pavelić u Ogulinu izjavio „kako je on zaorao brazdu, a oni (Hrvati) neka je poravnaju“ (*Iskaz Miloš ZATEZALO*, r. 1931., Gornje Dubrave). O govoru u Ogulinu vidi u članku „Nezaboravni časovi u Ogulinu“: *Hrvatski narod*, 29. travnja 1941., 7.

²⁴ ZATEZALO 1976: 77. Dolaska Talijana prisjeća se Simo Šumonja. „Talijanski vojnici bacali su kekse i cigare, bombone“, a vikali su mu „Piccolo!“, pa ih je Simo doživio kao dobre i pažljive ljude. U Plaškom je prema njegovu iskazu bilo čak 2000 Talijana. Dakako, radilo se o talijanskoj kraljevskoj vojsci, ne o crnokošuljašima. *Iskaz Simo Šumonja*, r. 1932., Vera (Plaški).

²⁵ Odnosi između Talijana i ustaša bili su od samih početaka vrlo napeti. Tako je 28. i 29. travnja 1941. skoro došlo do sukoba između jednih i drugih na području mjesta Saborsko, gdje su Talijani uhitili šestoricu ustaša (ZATEZALO 1976: 82).

²⁶ RAJNOVIĆ 1984: 57. Nakon potpisivanja Rimskih ugovora general Ambrosio, komandant Druge talijanske armije, 20. svibnja je naredio predaju vlasti ustašama na područjima koja su priključena NDH. Iz te je naredbe vidljivo da se talijanske snage ne povlače sa spomenutih područja, nego dobivaju drugi status. One prestaju biti okupacijske snage i dobivaju značaj trupa koje su stacionirane na teritoriju prijateljske i savezničke Nezavisne Države Hrvatske (*Zbornik dokumenata NOR-a*, sv. XIII/1: 70-71).

Ogulinu, koji se isticao kao jedan od najaktivnijih predratnih frankovaca.²⁷ Pavelić je 1. srpnja 1941. osnovao Veliku župu Modruš sa sjedištem u Ogulinu.²⁸ U Veliku župu Modruš ušli su kotarevi Delnice, Ogulin, Vrbovsko i Slunj. Organizacija ustaške vlasti na području kotareva Delnice i Vrbovsko išla je sporije od organizacije u Ogulinu. Osim u samom Vrbovskom, Ravnoj Gori i Mrkoplju, u ostalim naseljima kotareva Delnice i Vrbovsko nije bilo mnogo ustaša. Naime, ondje je bilo znatno manje domaćih ustaša. Zakonom od 19. travnja 1941. bila su raspuštena općinska poglavarstva.

Prve ustaške aktivnosti na području Gorskog kotara bile su vezane za otpuštanje Srba s radnih mjesta. Prema naredbi MUP-a NDH od 10. svibnja 1941., trebalo je otpustiti iz službe sve Srbijance, pri čemu se mislilo na one Srbe „koji su doselili na područje Nezavisne Države Hrvatske poslije 1. siječnja 1900. godine“ i na njihove potomke, kako je precizirano u posebnoj odredbi.²⁹ Također se ističe da ostale Srbe treba otpustiti ako su se isticali „protuhrvatskim radom“, a oni koji budu zadržani u službi ne smiju biti na rukovodećim položajima. O njima također treba podnijeti konkretne razloge i dokaze da su „dostojni i potrebni“ da budu zadržani u službi.³⁰

Otpuštanja su se događala i prije naredbe MUP-a NDH. U žandarmerijskoj postaji u Plaškom bilo je na službi pet Srba i jedan Hrvat. Dana 16. travnja 1941. ustaša Josip Tomljenović pozvao je Hrvata Mirka Žepala, kaplara u plaščanskoj žandarmerijskoj postaji, da razoruža svoje kolege i da stanicu popuni Hrvatima koji su odani NDH. Prema iskazu Milete Velimirovića, Žepalo to nije odmah želio učiniti, već je to učinio tek sljedeći dan rekavši kolegama: „Gospodo, što mora biti, mora.“³¹ Istog dana Žepalu su kolege predali oružje i uputili se svojim kućama, budući da su bili nepoćudni za novu državu. Milka Bunjevac prisjeća se kako su svi željezničari morali položiti prisegu vjernosti Anti Paveliću negdje krajem travnja ili početkom svibnja 1941. godine.³² U lipnju su svi zaposleni Srbi u općini Gornje Dubrave dobili od kotarske oblasti Ogulin obavijest da su otpušteni s posla, o čemu je uslijedilo i rješenje Ministarstva unutarnjih poslova.³³ Popisi „činovnika i ostalih službenika Srba i Židova na području kotara

²⁷ KOVAČIĆ 1974: 196.

²⁸ *Narodne novine*, br. 64, 1. srpnja 1941.; *Hrvatski narod*, br. 138, 2. srpnja 1941., 9.

²⁹ *Narodne novine*, 7. lipnja 1941.

³⁰ JELIĆ-BUTIĆ 1978: 165; MILOŠEVIĆ 1981: 131.

³¹ ZATEZALO 1976: 99.

³² Iskaz Milka Bunjevaca (rođ. Jakšić), r. 1926., Jakšići (Srpske Moravice). Željezničare se nije moglo otpustiti budući da bez njih ne bi funkcionirao promet.

³³ ZATEZALO 1987: 451. Milan Jaković svjedoči kako su u Dubravama stari općinski funkcionari ostali na položajima sve do lipnja 1941. godine i kako su upravo oni slali pozive da stanovnici dubravskog kraja predaju uniforme i oružje stare jugoslavenske vojske. Manji broj stanovnika to je i učinio (npr. Lazo Janjanin). U lipnju je u Dubravama postavljen za bilježnika Posavac, a načelnik općine postaje Franjo Stipetić, lokalni Hrvat iz Dubrava (Iskaz Milan Jaković, r. 1921., Donje Dubrave, i iskaz Miloš ZATEZALO, r. 1931., Gornje Dubrave).

Ogulin koji nisu stekli pravo na mirovinu“ od 30. lipnja i 16. srpnja 1941., pokazuju kako su općinski pisari, primalje, redari, lugari, dostavljači, podvornici, liječnici i veterinari bili procijenjeni kao „posve nepouzdana“ zbog svoje nacionalne i vjerske pripadnosti.³⁴

U kampanji protiv Srba vođena je široka propaganda, a s druge strane uslijedile su konkretne akcije terora najrazličitijih obilka. Propaganda koja je vođena protiv Srba isprva je započela u novinama. Dnevnik *Hrvatski narod* donosi niz članaka koji su ukazivali da Srbima i Židovima nema mjesta u NDH, potom su autori članaka iznosili kako su Srbi strani elementi koji su oduvijek bili protivnici „oslobodilačke borbe hrvatskog naroda“³⁵ i u konačnici su se zalagali za „rješavanje srpskog pitanja“. Već 8. svibnja 1941. izlazi članak u *Hrvatskom narodu* pod naslovom „Red i rad u Ogulinu“.³⁶ U članku se naglašava kako su „poskidani razni znakovi, koji su označavali bivšu srpsku vlast, a mjesto toga su istaknute hrvatske zastave“. „Hrvatskom je narodu vraćen bivši Sokolski dom, koji je pretvoren u Hrvatski dom“. Posebno je znakovita rečenica u kojoj se tek uzgred spominje i početak rješavanja srpskog pitanja: „Ogulin se još uvijek čisti od raznih tipova, koji su pod okriljem srpske okupacije razvijali svoje mračno djelovanje.“ Veliki ustaški zborovi u pojedinim hrvatskim gradovima nisu zaobišli ni Gorski kotar. Na takvim zborovima govorili su pojedini ustaški dužnosnici koristeći govor mržnje i propagirajući antisemistiku i antisrpsku kampanju. Takvi javni skupovi održani su u Ogulinu i Vrbovskom 3. lipnja 1941. godine. U dnevniku *Hrvatski narod* o tome je izvješteno sljedećeg dana. „U Ogulinu je mnoštvo od preko 12000 ljudi odlučno manifestiralo NDH i poglavniku.“ Na samom skupu govorili su Jozo Dumandžić, ministar udružbe, Lovro Sušić, ministar narodnog gospodarstva, Ivan Mikan, ogulinski župnik, i seljaci iz Saborskog, Modruša i Ogulina. Prvo je Mikan služio misu, a potom je Dumandžić ovako govorio: „Sve više i više biva on (hrvatski narod, op. a.) od neprijatelja i nebrata Srbina materijalno iscrpljivan, a nacionalno i politički ubijan i uništavan... Po paklenskoj zamisli tuđina trebalo je nestati i hrvatsko ime, a od ponosnog hrvatskog naroda trebalo je stvoriti pokornu rajnu, na čijoj bi grbači i žuljevima mogao nesmetano neprijatelj se razvijati sišući mu krv...“³⁷ Lovro Sušić, ministar narodnog gospodarstva NDH, izjavio je u Slunju početkom lipnja: „Nećemo krvavog čišćenja“, ali „Srbi moraju seliti“.³⁸

³⁴ HDA, MUP NDH, kutija 24, 1643/41. Prema popisu Srba zaposlenih u državnoj službi vidljivo je da ih je na području kotara Ogulin bilo sredinom srpnja 1941. godine 144. Najveći broj ih je zaposlen na željeznici, a jedan dio u školi, kotarskom sudu, općini, kotaru, šumariji (HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 447, 2244/41).

³⁵ *Hrvatski narod*, br. 109, 3. lipnja 1941., 4.

³⁶ *Hrvatski narod*, br. 85, 8. svibnja 1941., 5.

³⁷ *Hrvatski narod*, br. 110, 4. lipnja 1941., 2. Istog dana održana je ustaška skupština i u Vrbovskom na kojoj je bilo 3000 ljudi (*Hrvatski narod*, br. 110, 4. lipnja 1941., 4).

³⁸ *Hrvatski narod*, br. 114, 9. lipnja 1941.

Ti dijelovi Dumandžićevog i Sušićevog govora bili su nalik na „nedjeljne“ besjede kojima je Mile Budak diljem NDH govorom mržnje raspirivao netrpeljivosti Hrvata prema Srbima i Židovima. U ogulinskom i vrbovskom kraju, u kojem u međuratnom vremenu nije bilo međuetničkih sukoba, i u kojem su postojali dobri odnosi između Samostalne demokratske stranke i Hrvatske seljačke stranke, Dumandžić je svojim govorom potvrdio dotadašnje i najavio buduće progone i likvidacije Srba.

Hapšenja srpskog stanovništva u Gorskom kotar

U travnju i prvoj polovici svibnja na području Gorskog kotara vladao je relativan mir. Već spomenuto prikupljanje oružja od strane ustaša i Talijana značilo je da su srpski seljaci predavali svoje oružje u lokalne žandarmerijske stanice, gdje su ostajali između nekoliko sati i dva dana. Na području Plaškog ustašama je oko 150 srpskih seljaka predalo oružje, a nije ga bilo mnogo. U tome razdoblju nije bilo masovnih hapšenja, ali je, na primjer, na području Plaškog dvanaest ekonomski i politički istaknutijih ljudi stavljeno u kućni pritvor.³⁹

Prva masovna hapšenja na području kotareva Vrbovsko i Ogulin započela su u svibnju 1941. godine. Prije svibnja bilo je tek pojedinačnih hapšenja.⁴⁰ Posebno dolaze do izražaja hapšenja Srba pojedinaca koji su se više ili manje isticali u javnom političkom životu za vrijeme Jugoslavije i čiju su djelatnost ustaše okvalificirali kao „protuhrvatsku“. Čini se da su ustaše hapsili krajem svibnja one za koje su imali podatke (usmene ili pismene) da su u četničkom udruženju ili su članovi JRZ-a.⁴¹ Optužbe o antihrvatskom djelovanju i četništvu uglavnom nisu bile potkrijepljene dokazima. Karakteristična su bila hapšenja na osnovi četničkih lista, od kojih

³⁹ ZATEZALO 1976: 83.

⁴⁰ Dana 21. travnja 1941. uhapšen je u Donjim Dubravama Jandre Jaković. Po njega je došao Franjo Ahil vlakom u 14 sati. Jaković nije bio vezan i Ahil ga je ostavio kod šterne, kako svjedoči Milan Jaković. Navodno je Jandre uhapšen jer se nalazio u četničkom udruženju. Jandre Jaković uspio je pobjeći (Iskaz Milan Jaković, r. 1921., Donje Dubrave). Na području Plaškog prvi je uhapšen Rade Vukas iz Kunića 26. svibnja 1941., trgovački putnik. Otac Sime Šumonje iz Vere kod Plaškog bojava se ustaškog terora, pa je izjavio kako je otvoreno „lovište na Srbe donošenjem rasnih zakona“ (Iskaz Simo Šumonja, r. 1932., Vera - Plaški). Na području Ogulina u travnju su uhapšeni Joso Kušer, Dragan Žagrović, Laslo Havelić, Pero Piškur i Roko Kučinić. Dragan Žagrović i Pero Piškur bili su članovi Partije, a ostali su bili simpatizeri Partije. Sobolevski 1971: 911.

⁴¹ U Ličkoj Jesenici bili su istaknuti aktivisti JRZ-a Dušan Vukelić, Miljenko Milaković, Ilija Žutić, Stanislav Nasadil, u Gomirju Vlado Mrvoš, Petar Musulin, Bogdan Mamula, Miloš Trbović, u Josipdolu Nikica Orlić, Đuro Boca, Milutin Kosanović, u Severinu na Kupi Matija Paviša, u Drežnici Milan Tatalović, Dušan Maravić, Filip Tatalović, Đuro Tomić, Branko Lončar, u Ogulinu Vlado Bosnić, Đuro Tatalović, Stevan Čurčić, u Dubravama Simo Vučinić. Gotovo svi nabrojani poubijani su od strane ustaša 1941. godine. Oni koji su preživjeli rat emigrirali su na početku rata ili su bili u četnicima (HDA, SDS RSUP SRH, kutija 3, *Elaborat o djelovanju građanskih stranaka na području kotara Ogulin*, 10.). Pripadnici četničkog udruženja također su stradavali, ali oni najistaknutiji uglavnom su uspjeli izbjeći hapšenje te su se kasnije, 1942., priključili četnicima.

su mnoge liste ustaše sastavile po vlastitom nahođenju, označavajući pojmom „četnika“ svakog uhapšenog Srbina. Ovakve metode nisu odudarale od ustaške politike na području čitave NDH. Odvođenje u zatvore onih koji su optuženi da su četnici, antihrvatski raspoloženi ili projugoslavenski orijentirani bilo je počevši od posljednjih dana travnja 1941., često u mnogim krajevima: od Grubišnog Polja, Križevaca, Svetog Ivana Žabmog, Pakraca do Vinkovaca, Ludbrega i Bjelovara.

Već 22. svibnja 1941. ustaše su u Josipdolu uhapsile šest mladića koje su optužili da su sudjelovali u propagiranju komunizma i u jugoslavenskom „Sokolu“ u Kraljevini Jugoslaviji.⁴² Već sljedećeg dana ustaše upadaju u općinu Gornje Dubrave i odvođe 29 stanovnika, među njima željezničare, zemljoradnike, učitelje, gostioničara, trgovca i paroha. Od 29 odvedenih samo ih se dvoje vratilo (učitelj i učiteljica, koja je prema zabilješci Zemaljske komisije kasnije poludjela).⁴³ Prema iskazu Šime Novosela, ravnatelja bolnice u Ogulinu do 1943. godine, prvi zločini na području ogulinskog kraja zbili su se krajem svibnja. „U početku ustaše nisu dirali Srbe, ali jedne noći, mislim na katoličke Duhove, ustaše su pohapsili sve istaknute Srbe u Ogulinu i neke Hrvate poznate kao Jugoslavene. Od Srba su uhvatili: Vuksana, Bosnića, Gjujića sudiju i druge Srbe u svemu oko 70 lica.“⁴⁴ Prema iskazu Savice Mamula iz Ogulina, 28. svibnja 1941. ustaše su došle u kuću Dane Mamule i tražili ga da dođe na saslušavanje.⁴⁵ Nisu toga dana svi Srbi pohapšeni u svojim kućama, već ih je mnogo uhapšeno i na sajmu koji se održavao u Ogulinu.⁴⁶ Tada je uhapšeno i mnogo seljaka iz plaščanskog, dubravskog i jasenačkog kraja.⁴⁷ Razlog hapšenju je, prema pisanju Đure Zatezala,

⁴² ZATEZALO 1976: 112.

⁴³ HDA, ZKRZ-Zh, kutija 502, 40030/45. U iskazu Draginje Metikoš, učiteljice iz Ogulina, piše kako je učiteljica iz Dubrava poludjela nakon silovanja u ogulinskoj kuli i da je potom otpremljena u Stenjevec (HDA, ZKRZ-Zh, kutija 152, 1355/44).

⁴⁴ HDA, ZKRZ-Zh, kutija 163, 2757/44. U ogulinsku kulu bili su zatvoreni ovi poznatiji Srbi: trgovci Miloš Vuksan, Vladimir Bosnić, Ilija Ivošević, Nikola Manojlović, Vladimir Mrvoš, liječnik Živanović, profesor Papjevski, paroh Ilija Đurčić, studenti Đuro Tatalović i Žarko Momčilović, sudac Marinko Đurić, posjednik Dmtar Milanović, geodet Vlado Bijelić, postolari Đuro Tatalović i Milan Agbaba, profesor Grga Hećimović, poslovođa trgovine Bata Mičo Matijević, županijski podvornik u penziji Borojević, profesor Stanislav Kepljevski, šumarski inženjer Nestorović, šumar Grozdanić, Vlado Papić, Ivica Stošić i neki drugi (ZATEZALO 2007: knjiga I, 195-196).

⁴⁵ HDA, ZKRZ-Zh, kutija 439, 34719/45.

⁴⁶ O hapšenjima na sajmu u Ogulinu svjedoče i brojni iskazi: iskaz Milan Jaković, r. 1921., Donje Dubrave, iskaz Miloš Zatezalo, r. 1931., Gornje Dubrave, iskaz Marica Zatezalo (rođ. Zatezalo), r. 1935., Gornje Dubrave; iskaz Srboljub Radulović, r. 1933., Drežnica i iskaz Simo Milanović, r. 1924., Musulinski Potok. Milan Jaković kaže kako je mnogo Srba iz Dubrava došlo na sajam u Ogulin i kako je ondje izvršena masovna racija. Jedan dio Srba uhapšen je prilikom vraćanja kući, u zasjedama (SOBOLEVSKI 1971: 911).

⁴⁷ ZATEZALO 1976: 83-84.

bio dolazak Lovre Sušića u Ogulin, koji je bio najavljen za taj dan, pa su Srbi iz Ogulina i okolice pohapšeni radi njegove sigurnosti.⁴⁸ Simo Milanović iz Musulinskog Potoka prisjeća se kako je toga dana dovezao u Ogulin trupce iz Ponorca kod Jasenka u Ogulin. Ustaša koji ga je tada vidio, a koji mu je bio prijatelj, dao mu je cedulju na kojoj je stajalo da može proći pokraj svih straža i vratiti se u svoje selo. Međutim, konje je morao ostaviti, a kasnije mu ih je dovela „stara Rogovička“.⁴⁹ Nakon toga je Simo otišao u šumu.⁵⁰ Mali je bio broj onih koji su se uspjeli izvući nakon hapšenja.⁵¹

Toga istog dana i u Plaškom je izvršeno prvo masovno hapšenje. Među uhapšenima su se našli paroh iz Plaškog, učitelj iz Ličke Jasenice, trgovac iz Plaškog, šef željezničke postaje Plaški, pekar iz Plaškog, gostioničar iz Plaškog i zamjenik episkopa.⁵² „Krajem maja, mislim da je bila srijeda 28., poslije podne došla su dvojica ustaša po Peru Šušnjara. Pošto su ga našli kod kuće, pitali su ga je li on član Udruženja četnika. Iako im je ubjedljivo odgovorio da nije, ipak su ga povelili sa sobom“, kako svjedoči Mile Šušnjara iz Janja Gore kod Plaškog.⁵³ Pero Klipa iz Plaškog također se sjeća svojeg hapšenja 28. svibnja. On je bio pekar u Plaškom i ustaše su ga uhapsili toga dana u njegovoj radnji. Istoga su dana, prema njegovim riječima, uhapšeni i neki „pravoslavni sveštenici i ugledniji ljudi iz plaščanske doline te su zadržani u zatvoru u Plaškom, a potom su prebačeni u Frankopansku kulu u Ogulin.“⁵⁴ „U Frankopanskoj kuli držali su nas oko 20 dana. Da nas ponize i kao ljude i kao mnoge dotada ugledne i cijenjene građane, prisiljavali su nas da metemo ogulinske ulice.“⁵⁵ Njih oko sedamdeset koji su se nalazili u ogulinskom zatvoru meli su ulice pjevajući pjesmu „Sprem'te se, sprem'te se, četnici“, koju su ih ustaše prisiljavali pjevati. „Oko 6. lipnja, kasno uveče, izvedeni smo iz ćelija u

⁴⁸ ZATEZALO 2007: knjiga I, 196.

⁴⁹ Iskaz Simo Milanović (r. 1924.), Musulinski Potok (Ogulin).

⁵⁰ Danu Mamulu su za razliku od Milanovića, kao i većinu uhapšenih, zatvorili u kuli u Ogulinu, a zatim ga odveli iz Ogulina u logor Danicu kod Koprivnice 6. lipnja 1941., zajedno sa stotinjak osoba uhapšenih na području Vrbovskog i Ogulina. „Dana 2. jula 1941. otpremljen je moj muž iz Koprivnice u Gospić, te na njegovom proputovanju kroz Ogulin razgovarala sam s njime na željezničkoj stanici u Ogulinu, gdje mi je muž ukratko saobćio, da idu u Gospić na izdržavanje kazne.“ Čini se da se Mamula još jednom vlakom provezao kroz Ogulin kada su ga iz Gospića deportirali u Jasenovac, ali Savica Mamula nema o tome neposredne dokaze, već je samo o tome čula od čistačice na kolodvoru Zore Mihaljević, koja je navodno Mamulu još jednom vidjela kada su ga deportirali iz Gospića prema sjeveru (HDA, ZKRZ-Zh, kutija 439, 34719/45).

⁵¹ ZATEZALO 1976: 84-85.

⁵² ZATEZALO 1976: 84.

⁵³ ZATEZALO 1976: 90-91.

⁵⁴ Frankopanska kula u Ogulinu bila je zatvor Sudbenog stola.

⁵⁵ Među onima koji su meli ulice bili su uglavnom građani i svećenici, dok su seljake ustaše poštedjeli, gledajući im prije odabira za metenje žuljeve na rukama (ZATEZALO 1976: 103).

dvorište zatvora. Tu su nas postrojili u kolonu po jedan. Krivudava kolona pružila se preko cijelog prostranog dvorišta i ličila je na ogromnu zmiju koja nestaje u ponoru... Jedan po jedan je nešto potpisivao... Koliko se sjećam, pisalo je ovo: ‘Ja niže potpisani vlastoručno se potpisujem da sam za vrijeme Kraljevine Jugoslavije radio protiv interesa hrvatskog naroda, ustaškog pokreta i Poglavnika.’“⁵⁶ Već sljedeći dan uhapšenici su otpremljeni u logor Danicu.⁵⁶ Klipu je iz Danice izvukao njegov punac, porijeklom Talijan, koji je u Plaškom pomagao Talijanima koji su sastavili molbu za njegovo puštanje iz logora, pa su Klipu 6. studenoga 1941. pustili iz Danice.⁵⁷ Iz te skupine nisu svi imali toliko sreće. Krajem svibnja ustaše su pohapsile i nekolicinu seljaka iz Gomirja i Oštarijskog Otoka. Mara Manojlović prijavila je hapšenje i ubojstvo svojega muža Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Naime, njezina su supruga ustaše uhapsile na sajmu u Ogulinu i odande ga odvele u Frankopansku kulu, a odatle u Koprivnicu, pa Jadovno.⁵⁸ Uz njega je toga dana iz Otoka odvedeno još 30 ljudi, od kojih se nitko nije vratio kući.⁵⁹ Na području sela Jablan, Hajdine, Presika, Stubica i Tuk 29. svibnja 1941. uhapšeno je 20 Srba i 7 Hrvata. Svi su

⁵⁶ Logor Danica bio je udaljen oko 1 kilometar od grada Koprivnice, na području nekadašnje tvornice umjetnog gnojiva. Logor je osnovan u travnju 1941., a kroz njega je, prema istraživanjima dr. Zdravka Dizdara, prošlo oko 5600 zatočenika, od čega je u Jadovnom stradalo (prema poimeničnom popisu) njih 2167. Prema istraživanjima dr. Zdravka Dizdara, s područja kotara Ogulin u Danicu je otpremljeno 185 Srba, od toga je njih 182 stradalo u Jadovnom. S područja kotara Vrbovsko u Danicu je otpremljeno 39 Srba, 2 Hrvata i 1 Židov, od toga ih je stradalo 39. S područja kotara Delnice u Danicu nitko nije otpremljen (DIZDAR 2002: 389). U prvom navratu odvođenja u Danicu, 6. lipnja 1941. iz Ogulina je odvedeno oko 90 uhapšenih (SOBOLEVSKI 1971: 912). Prema istraživanjima Đure Zatezala u logoru Jadovno je s područja kotara Ogulin ubijeno 355 osoba. Podatke za područje kotara Vrbovsko Zatezalo ne donosi (ZATEZALO 2007: knjiga I, 732).

⁵⁷ ZATEZALO 1976: 93-97.

⁵⁸ Logor Jadovno nalazio se dvadesetak kilometara od Gospića, na planini Velebit, i sastojao se od logora i kraških jama nad kojima su ustaše izvršavali zločine. U sklopu logora Jadovno i Pag ubijeno je prema procjenama Slavka Goldsteina 28.000 ljudi. Iz logora Danica uglavnom su svi zatočenici s područja Ogulina i Vrbovskog odvedeni u Jadovno i na Pag, gdje su pobijani (vidi bilješku 56).

⁵⁹ HDA, ZKRZ-Zh, kutija 503, 40175/45. Oni koji nisu na intervenciju pušteni iz ogulinske kule, odvedeni su prvo u Danicu, a potom u Gospić, odakle su sprovedeni u Jadovno, gdje su ubijeni. Zanimljiv je dopis koji se čuva u Zavičajnom muzeju u Ogulinu u kojem Milica Kosanović traži da se njezin suprug Lazo Kosanović, koji je uhapšen 28. svibnja 1941., proglasi od strane Sudbenog stola u Ogulinu mrtvim. Milica Kosanović je tu odluku dobila 1. kolovoza 1944., dakle tri godine nakon suprugove smrti. Nakon bezuspješnog traženja informacija o suprugu kod Općinskog poglavarstva u Ogulinu, željezničke postaje u Ogulinu, Ministarstva unutarnjih poslova Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost, odjela za javnu sigurnost, odsjeka za političko redarstvo u Zagrebu i objavljivanja oglasa u novinama, Milica Kosanović dobila je rješenje da je datum suprugove smrti 3. siječnja 1942. godine. Milica je zadnji put o suprugu nešto doznala prilikom njegova premještanja iz Danice u Gospić 7. srpnja 1941. (*Zavičajni muzej Ogulin*).

bili u zatvoru od 8 do 30 dana, a onda su pušteni. Prema izjavi Ivana Štiglića, koja se čuva u Zavičajnom muzeju Ogulin, ova je grupa nedugo nakon puštanja ponovo bila pohapšena, a jedini su iz nje preživjeli on, Zvonko Matijević i Jovo Stipanović.⁶⁰ Nakon ovih prvih hapšenja bilo je mnogo Srba koji su razmišljali o tome da se prebace u Srbiju. Početkom lipnja teror ustaša nad srpskim stanovništvom Gorskog kotara i dalje je bjesnio. U Plaškom su prvih dana lipnja 1941. uhapšeni pravoslavni svećenici.⁶¹ Prvi pravoslavni svećenik koji je uhapšen u Plaškom bio je Milan Dokmanović, prema sjećanju Gaje Grbe.⁶² U Jasenku su, prema sjećanju Radoslava Kosanovića koje se čuva u ogulinskom muzeju, ustaše uspjeli pohapsiti desetak ljudi i prije nego što su ih pustili pročitali su im imena nekih istaknutih pojedinaca iz okolice Jasenka i samog mjesta Jasenak. Pojedinci koji su pušteni pozvali su one koje su ustaše pročitali da dođu u Ogulin, a ovi, nadajući se da im se ništa neće dogoditi kao ni prethodnoj grupi, došli su u Ogulin i odatle su odvedeni u Gospić, pa u Jadovno, gdje su pobijeni.⁶³ Nakon svibanjskih hapšenja, pojedini muškarci, strahujući od ponovnog hapšenja, odlaze u šume i ondje se skrivaju u zbjegovima.⁶⁴

Kotar Delnice znatno je bolje prolazio u prvoj godini rata. Nasilje ustaša ondje nije dolazilo toliko do izražaja, kao u ostalim dijelovima Gorskog kotara. Ustaške vlasti su se ondje znatno tolerantnije odnosile prema domaćim Srbima, tako da je bilo slučajeva da su se Srbi s područja kotareva Ogulin i Vrbovsko sklanjali u kotar Delnice kod poznanika Hrvata koji su ih štitili.⁶⁵ Primjer sela Vojni Tuk, jedinog srpskog sela u kotaru Delnice, govori više o tom suživotu. Ondje je 1941. živjelo 45 pravoslavnih obitelji. Ustaše su na popisu imali 15 znamenitijih Srba iz sela Tuk koje su trebali pohapsiti, ali zahvaljujući članovima Partije iz Mrkoplja i bilježniku Peri Sinku nisu odvedeni u zatvore.⁶⁶

Za razliku od Delnica, na području Vrbovskog, u Srpskim Moravicama, masovna hapšenja su započela 13. lipnja 1941. godine. Nada Tomić prisjeća se kako su ustaše upali u selo 13. lipnja i došli u dućan njezina supruga Miloša Tomića. Kad je vidjela kako ustaše tuku njezina sina Veljka Tomića, uspjela je pobjeći kod susjede Marije Leš. Ondje je ustaše nisu uspjeli pronaći jer je bila skrivena pod krevetom.

⁶⁰ KOVAČIĆ 1974: 199.

⁶¹ ZATEZALO 1976: 85.

⁶² ZATEZALO 1976: 100.

⁶³ KOVAČIĆ 1974: 199.

⁶⁴ KOVAČIĆ 1974: 200.

⁶⁵ Takvih je slučajeva bilo posebno mnogo u kasnijim godinama rata. Moji svjedoci su mi izjavili kako „Hrvatima od Moravica do Rijeke svima treba skinuti kapu, a od Moravica do Ogulina da im uglavnom nisu pomagali, već da su ih hapsili.“ (Iskaz Veljko Tomić, (r. 1923. g.), Srpske Moravice, Iskaz Nada Matić (rod. Mirić), (r. 1917. g.), Srpske Moravice).

⁶⁶ KOVAČIĆ 1974, 200-201.

„Taj dan su mi ustaše opljačkali sav dućan.“ Pet dana nakon hapšenja njezina supruga, ustaše su došli u dućan, zapečatili ga i izjavili da dućan više nije njezin, već njihov. Istog dana je uhapšen i Vlado Dokmanović, željezničar na kolovodvoru Srpske Moravice, kojeg su ustaše kao i Tomića odveli u Ogulin.⁶⁷ Istoga dana iz Srpskih Moravica odvedena su u Ogulin još 23 stanovnika (dakle sveukupno 25 osoba), od kojih su većina bili željezničari, trgovci, gostioničari, a posljednji na popisu bio je svećenik Vladimir Duić.⁶⁸ O uhapšenima Anka Vujnović i Marta Vujnović daju iskaz Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača: „Svi gore navedeni odvedeni su u Ogulin od kuda se nisu nikada više vratili. Nisu se bavili politikom niti su dali nikakav drugi povod za hapšenje, jer su svi odvedeni kod vršenja svoga posla, bilo iz tvornice šibica u Vrbovskom, ili željezničke stanice, odnosno trgovine i gostione.“⁶⁹ Među uhapšenima našao se i otac znamenitog glumca Pere Kvrgića. Toga dana, prema sjećanju Pere Kvrgića, đaci ogulinske gimnazije iz Srpskih Moravica, Vrbovskog, Gomirja i Ogulinskog Hreljina otišli su po spomen-svjedodžbe koje su bile dijeljene u čast Pavelićeva rođendana.⁷⁰ U Ogulinu, na stanici, Peri je prišao Vilko Mihaljević, kum obitelji Kvrgić, rodnom iz Fužina, i rekao mu: „Pero, ustaše su ti uhapsili oca.“ Kvrgić je na to odgovorio: „Ništa zato, budući da će ga pustiti kad ga ispituju i utvrde da nije ništa kriv. Milan Kvrgić je bio uspješan poslovni čovjek koji je držao u zakupu restoran na željezničkoj postaji. Njemu je pomagao brat Nikola, koji je uhapšen istoga dana s Milanom. Po dolasku na stanicu u Srpske Moravice došlo je do otrjeznjenja. Uhapšeni su bili vezani u žandarmerijskoj postaji, a potom su ih potrpali u vagon na kojem je pisalo „pokvareno voće“ i odvezli ih u Ogulin, a odatle u logor Danicu, pa u Gospić, a zatim su ih većinu pogubili u Jadovnom ili na Pagu. Ovog hapšenja prisjeća se i Milka Bunjevac.⁷¹ Njezin ujak Ilija Vučinić nalazio se među uhapšenima. Majka Milke Bunjevac molila je ustaškog tabornika Štiglića u Moravicama da pusti na slobodu njezina brata Iliju Vučinića. Uz njega je navodno stajao Rade Jakšić, koji je uz neke Brdare jedini u Srpskim Moravicama prešao na katoličku vjeru, i on je potvrđivao Štiglićeve riječi da je Ilija Vučinić opasan po hrvatsku državu. Vučiniću su nakon njegova odlaska iz

⁶⁷ HDA, ZKRZ-Zh, kutija 164, 2790/44.

⁶⁸ HDA, ZKRZ-Zh, kutija 501, 39899/45. Navodno ih je bilo i više. Prema Prilogu gradji (izjava) za historiju KPH (SKH), radničkog pokreta i NOB-e mjesta Srpske Moravice (općina Vrbovsko) koji su izradili Mihajlo Vučković, Nikola Rajenović i Dragan Manojlović toga dana, 13. lipnja 1941., uhapšeno je 36 ljudi, a ne 25 (*Zavičajni muzej Ogulin*). Nakon što su Duića odveli, Državno ravnateljstvo za ponovu naredilo je prodaju robe iz stana Vladimira Duića a novac koji je dobiven od toga trebao je biti uložen na račun Državnog Ravnateljstva za ponovu. (HDA, Fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 442, 668/41).

⁶⁹ HDA, ZKRZ-Zh, kutija 496, 39457/45.

⁷⁰ Iskaz Pero Kvrgić, r. 1927., Srpske Moravice.

⁷¹ Iskaz Milka Bunjevac (rod. Jakšić), r. 1926., Jakšići (Srpske Moravice).

ogulinskog zatvora u logor Danicu povremeno sestra i nećakinja išle u posjet, pa se jednog od posjeta Danici prisjeća i Milka Bunjevac. S Marijom Petrović, služavkom paroha Duića, i nekim drugim ženama iz Srpskih Moravica Milka je otišla u logor Danicu. Milka se prisjeća logora koji je bio golema tvornica ograđena žicom. Ispred logorske kapije svi posjetitelji morali su ostaviti kofere na kojima je na ceduljici bilo napisano ime onoga kojemu je prtljaga namijenjena. Milka se prisjeća zatočenika koji su u to vrijeme još relativno dobro izgledali, posebno oni koji su u logor došli nedavno. Od ustaša se prisjeća emigranata u crnim uniformama i domaćih ustaša u zelenkastim uniformama. Žene su molile da vide svoje muževe. Supruga Ljube Dokmanovića također je molila da vidi svojega muža koji je bio prijeratni predsjednik četničkog udruženja, međutim ustaša kojeg je molila odgovorio je da ga ne može vidjeti budući da je on bio neprijatelj Hrvata i da je već dosta vremena provela s njime. Milka je ujaka uspjela vidjeti, ali ne i s njim razgovarati. Vidjela je i paroha Duića koji je u to vrijeme još dobro izgledao, ali u kasnijim posjetama, u kojima Milka nije sudjelovala, svećenik Duić imao je iščupanu bradu i gnojne rane. Ilija Vučinić dobio je kofer koji mu je nećakinja donijela i na ceduljicu na kojoj je pisalo njegovo ime napisao je na drugoj strani: „Milka, ja sam dobro, hvala“, te je poslao kruščić koji su dnevno dobivali u logoru, da bi sestra i nećakinja vidjele da ima što jesti. Milka i danas čuva taj papir. Ujak Ilija Vučinić kasnije je odveden u Jadovno, a kad je vlak prolazio kroz postaju u Ogulinu, gdje je njegov brat radio u magazinu, jedan od logoraša rekao je bratu kako se u jednom od vagona nalazi i Ilija.⁷² U Jadovnom je među mnogim žrtvama stradao i Ilija Vučinić. Toga hapšenja se prisjeća i Nada Matić.⁷³ Njezinog su oca Simeona Mirića ustaše uhapsile 13. lipnja. Međutim, majka Nade Matić, koja je bila Hrvatica, otišla je Štiglicu moliti da ga pusti iz zatvora, što je ovaj zbog njezine vjerske i nacionalne pripadnosti i učinio. Otac je pušten iz zatvora i nakon toga, kako kaže Nada Matić, „imao je krvave ruke od žice“. Već sljedeći dan pobjegao je u Srbiju i na taj način spasio si život.⁷⁴ Budući da ni on ni brat nisu imali dokumente, Nada je dokumente odnijela u Srbiju i ondje preuzela pisma za rodbinu u Srpskim Moravicama. Nakon dijeljenja pisma netko ju je optužio da

⁷² Simo Šumonja gledao je kao dijete vlakove koji su prolazili s logorašima od Ogulina za Gospić kroz Plaški. Prisjeća se kako je vidao po danu tijekom 50 dana dva puta dnevno kompozicije od dvadeset vagona koji su bili puni logoraša. Pitanje je koliko ih je bilo po noći, kako kaže Simo Šumonja. Prisjeća se kako je jedan od logoraša bacio iz vagona komad cipele na kojoj je bila zavezana dopisnica i poruka na kojoj je stajalo da tko nađe ovo neka baci na poštu. Na dopisnici je stajalo kako putuje prema Gospiću iz Danice. Šumonja je dopisnicu bacio na pošti. Na svakom je vlaku bilo pet ili šest ustaša koji su čuvali logoraše. Vlakovi su prestali prolaziti tijekom kolovoza (Iskaz Simo Šumonja, r. 1932., Vera - Plaški).

⁷³ Iskaz Nada Matić (rođ. Mirić), r. 1917., Srpske Moravice.

⁷⁴ Pojedinačnih odlazaka u Srbiju bilo je mnogo. Otac Miloša Zatezala, željezničar, pobjegao je na vrijeme u Srbiju te je ondje ostao čitav rat ostavivši u Dubravama djecu i suprugu (Iskaz Miloš Zatezalo, r. 1931., Gornje Dubrave).

„širi propagandu“ pa su je ustaše uhapsili. Ustaše su pročitali sva pisma i ustanovili da u njima nema ničega kompromitirajućeg pa su Nadu pustili, a ona je, zahvaljujući savjetu prijateljice Anđele Bambić, nakon toga pobjegla s malim sinom u Srbiju. Nada se prisjeća kako su ustaše istog dana kada su uhapsili njezina oca (13. lipnja) uhapsili i Simu Furkulju. Prilikom hapšenja našli su kod njega sliku kralja Petra Karađorđevića i naredili mu da je donese na ulicu i zatim ondje pred svim Moravčanima podere i viče: „Param sliku kralja Petra!“ Nakon toga odveli su ga u Ogulin uz plač njegova malog sina.⁷⁵ I Miloša Tomića, trgovca, odveli su toga dana. Njegov sin, Veljko Tomić, imao je „vezu“ pa je molio Ankicu Marheti koja je bila u ustašama u Ogulinu, da spasi njegova oca. Ankica Marheti tražila je Veljka da donese dva potpisa od Hrvata iz Srpskih Moravica koji bi jamčili za njegova oca. Tomić je dugo obilazio hrvatske kuće, ali je uspio samo dobiti potpis mesara Vilka Mihaljevića koji je rekao da će mu se potpisati još „100 puta ako to pomaže“. Međutim, oca nikada više nije vidio.⁷⁶ O stradanju svojih očeva i braće Moravčani su, kako veli Veljko Tomić, saznali tek u srpnju 1941. preko Sime Vučinića koji je radio na željeznici u Gospiću, pa je vidio transporte koji su vozili zatočenike iz Danice u Gospić.⁷⁷ Na području kotara Ogulin, iz mjesta Plaški ustaše svakodnevno tijekom lipnja odvođe istaknute pojedince na ispitivanje u Ogulin, među ostalim kaluđere i članove crkvenog suda.⁷⁸ Istovremeno župan Jurica Marković odlučuje da će svoje prostorije opskrbiti pokušvom iz episkopalnog dvora u Plaškom, što i čini odnoseći najbolje komade početkom lipnja 1941. godine.⁷⁹

Ustaše su nedugo potom uhapsili i kaluđere u manastiru Gomirje. Državno ravnateljstvo za ponovu uputilo je u srpnju 1941. popis svećenika koje treba pohapsiti i deportirati u Srbiju: na popisu su se našli iguman i četiri kaluđera iz manastira Gomirje, svećenik iz Gornjih Dubrava, svećenik iz Ponikava, svećenik iz Drežnice, svećenik iz Ogulina, vladika iz Plaškog, prota i činovnik crkvenog suda iz Plaškog, kateheta iz Plaškog te svećenici iz Ličke Jasenice i Jasenka.⁸⁰ Međutim, hapšenja pojedinih od nabrojanih svećenika dogodila su se već ranije. O hapšenju kaluđera i igumana u manastiru Gomirje dao je iskaz jedini preživjeli,

---

⁷⁵ Iskaz Nada Matić (rođ. Mirić), r. 1917., Srpske Moravice.

⁷⁶ Iskaz Veljko Tomić, r. 1923., Srpske Moravice.

⁷⁷ Iskaz Veljko Tomić, r. 1923., Srpske Moravice.

⁷⁸ Prema sjećanju Stevana Skorupana (r. 1929., Lapat - Plaški), u Plaškom je bilo uhapšeno 19 pravoslavnih svećenika. Samo se jedan spasio jer je u vrijeme hapšenja bio na službenom putu.

⁷⁹ ZATEZALO 1976: 85.

⁸⁰ HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 449, 2851/41. Prema izvješću kotarskog načelnika iz Ogulina od 15. srpnja 1941., svi pravoslavni popovi na području kotara Ogulin poslani su u koncentracijske logore, a jedino je ostao pravoslavni vladika u Plaškom kojeg zbog starosti nisu otpremili (HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 444, 1175/41).

otac Nektarije Dazgić: „Na dan u Duhovski ponedjeljak 1941. godine (dakle prije nego što je popis izrađen, u lipnju 1941., op. a.), iznenada dođoše ustaše iz Ogulina u kamionu, opkoliše manastir Gomirski, bratiju steraše u manastirske sobe, počеше ispitivati o novcu i ključevima manastirske kase...“ Nakon maltretiranja svećenike su odveli u Ogulin, a zatim u Koprivnicu. Ondje su starom svećeniku Dujjiću iz Srpskih Moravica oduzeli naočale, tako da nije mogao ništa vidjeti. Dazgić se prisjeća kako je u Danici zatekao gotovo čitav crkveni sud iz Plaškog i da je bilo više od trideset svećenika.⁸¹

Protiv svakodnevnih hapšenja na području kotara Ogulin glas je dignuo Hrvat, sedamdesetogodišnji starac, trgovac i gostioničar Matija Sušanji iz Ogulina, koji je ustašama prigovarao što hapse nevine ljude i govorio im: „Pazite da se i vama ne bi to dogodilo.“ Sušanji je bio uhapšen 29. lipnja 1941. i odveden u Frankopansku kulu. Izmrcvarenog, nakon dva dana mučenja odveli su ga u bolnicu, gdje se navodno sam bacio s drugog kata, iako se prema riječima svjedoka nije mogao micati.⁸² Tijekom lipnja 1941. u ogulinskim knjižarama zaplijenjene su knjige izdavačkih kuća „Nolit“ i „Orbis“, a djelatnost pojedinih lijevih sportskih i radničkih organizacija bila je zabranjena.⁸³ Dana 26. lipnja 1941. objavljena je Izvanredna zakonska odredba i zapovijed Poglavnika. Tom je odredbom Pavelić naredio stavljanje pred prijeki sud svakoga tko bi širio glasine da bi „dne 28. o. mj. (lipnja, op. a.) u Hrvatskoj imali uslijediti tobožnji progonozi proti jednom dijelu građanstva“, ali i svakoga tko bi „uobće bilo kada izvršio bilo kakvo nasilje nad životom ili nad imovinom bilo kojeg državljanina ili pripadnika Nezavisne Države Hrvatske“.⁸⁴ Ta odredba je zapravo omogućavala ustašama da izvrše nova hapšenja optužujući uhapšenike za širenje glasina koje su sami (ustaše) svojim postupcima i progonima izazvali. Novi val nasilja započeo je u srpnju 1941. godine. Tada je uhapšen Dušan Ivošević, kojega je sud u Zagrebu osudio na 10 godina strogog zatvora jer je govorio da su zločin nad Josipom Mravuncem u Hrvatskom Blagaju u noći 5. svibnja 1941. počinile ustaše, a ne četnici, kako je bilo službeno objašnjeno u javnosti. Ivošević je 8. srpnja stavljen u pritvor u Ogulinu, a ubrzo nakon njegova hapšenja pohapšeno je 27 pripadnika KPJ u Ogulinu, od kojih su 26 bili Hrvati.⁸⁵

Tijekom srpnja 1941. ustaše su uspjeli prikupiti izvjestan broj ljudi iz Drežnice i okolice u Ogulinu, pozivajući ih da izdrže kaznu za šumsku štetu. Naime, seljaci iz okolice Drežnice krali su drva u šumi i zbog toga su bili osuđivani na 14 dana prisilnog rezanja drva. U pozivu je stajalo da će im se ukoliko budu vrijedni prili-

⁸¹ ZATEZALO 2007: knjiga I, 200.

⁸² MAGDIĆ 1981: 38.

⁸³ MAGDIĆ 1981: 39.

⁸⁴ *Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske*, godina 1941., godište I, Zagreb 212-213: Izvanredna zakonska odredba i zapovijed.

⁸⁵ MAGDIĆ 1981: 39.

kom piljenja drva, kazna smanjiti na jedan dan. Pojedini naivni seljaci došli su iz Drežnice u Ogulin, gdje su bili likvidirani.⁸⁶ Ustaše su tražile prilike za hapšenje Srba, a to je bilo onda kada bi se okupljalo mnoštvo ljudi. Tako su ustaše u Ogulinu, nakon hapšenja na sajmu u svibnju 1941., 30. srpnja, u nedjelju, ponovile masovno hapšenje. Tom prilikom su uhapšeni i seljaci iz Gornjih Dubrava, njih 16, koji su u Ogulin došli trgovati, ali i brojni seljaci iz Josipdola i drugih sela iz okolice Ogulina.⁸⁷ Te nedjelje trebao je biti uhapšen i Vučinić, drugi ujak Milke Bunjevac, šef magazina na ogulinskom kolodvoru. Međutim, u vrijeme službe došao mu je jedan ustaša i priopćio mu da će te noći biti uhapšen te „neka bježi kamo god zna“. Vučinić se potom ukrcao na vlak koji je vozio od Ogulina prema Rijeci i išao kod Gomirja. Tek oko ponoći došao je sestri, gdje je znao da ga ustaše neće tražiti te je već za dva-tri dana uspio prebjeći u Srbiju.⁸⁸ Nakon masovnog hapšenja te nedjelje Srbi više nisu dolazili na sajam u Ogulin. O tome svjedoči i izvješće kotarskog predstojnika u Ogulinu Državnom ravnateljstvu za ponovu u kojem piše: „Danas je bio nedjeljni sajam (6. kolovoza 1941., op. a.) u Ogulinu, na koji Srbi u opće nisu došli iz straha, da bi bili uhapšeni.“⁸⁹

U kolovozu stradavaju i sela oko Josipdola. Ustaše iz Josipdola izdali su tijekom 5. i 6. kolovoza 1941. naredbu srpskom stanovništvu na području općine Josipdol da se nikuda ne smiju kretati od svojih kuća. Stanovništvo je uglavnom poštovalo tu naredbu, pa su ustaše u većem broju slučajeva uspjeli izvršiti hapšenja 6. i 7. kolovoza. Dana 6. kolovoza hapšenja su izvršena između 21 i 23 sata u Josipdolu, Vajinom Vrhu i Vojnovcu. Veći dio pohapšenih ustaše su poubijale u Podveljuni u neposrednoj blizini Josipdola, prema iskazu Branka Sedlara. Dan kasnije ustaše su napale selo Trojvrh i ondje poubijali 45 ljudi na lokalnom groblju.⁹⁰ Usporedo s hapšenjem i likvidacijom ljudi u Trojvrhu, uhapšena je još 41 osoba u Vajinom Vrhu, Vojnovcu i Josipdolu.⁹¹ Ustaše su namjeravale likvidirati te osobe, ali zbog

⁸⁶ O tome događaju izjavu Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača dao je Ilija Tatalović (HDA, ZKRZ-Zh, kutija 152, 1379/44). Iskaz Srbojub Radulović, r. 1933., Drežnica.

⁸⁷ HDA, ZKRZ-Zh, kutija 497, 39502/45. U iskazu stoji da su uhapšeni 29. srpnja, a vrlo vjerojatno je riječ o pogrešci, budući da je sajam bio u nedjelju 30. srpnja. To potvrđuje i izjava Gliša Batala dana u Komesarijatu za izbjeglice i preseljenike u Beogradu 17. srpnja 1942. godine (AJ, fasc. 919). Izjavu vidi u: ZATEZALO 2007: knjiga II, 244-246. O stradavanju Srba iz okolice Plaškog i Josipdola na sajmu 30. srpnja 1941. vidi u: ZATEZALO 1976: 87, 113-114. Milan Jaković se prisjeća kako je njegov otac Simo Jaković rekao Mihajlu Jakoviću da ne ide na sajam, da će ga ondje uhapsiti. Mihajlo Jaković se nije bojao pa je otišao, smatrajući da nikome nije ništa našao učinio. Ustaše su ga uhapsile i nikada se više nije vratio. (Iskaz Milan Jaković, r. 1921., Donje Dubrave).

⁸⁸ Iskaz Milka Bunjevac (rod. Jakšić), r. 1926., Jakšići (Srpske Moravice).

⁸⁹ HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 456, 5249/41.

⁹⁰ ZATEZALO 1976: 114-115.

⁹¹ ZATEZALO 1976: 116.

intervencije Talijana dolazi do puštanja zatočenika. U isto vrijeme, prema pisanju Branka Sedlara, dolazi u Josipdol neki ustaški funkcionar, koji naređuje da se zatočenici puste na slobodu i da se prestane s ubijanjem. Dana 12. kolovoza dolazi do demonstrativnog prosvjeda u Josipdolu gdje su žene od Talijana tražile izručenje ustaša i stavljanje pred sud zbog učinjenih zločina nad njihovim muževima.⁹² Muškarci su, zbunjeni naglom promjenom raspoloženja na području ogulinskog kotara, pobjegli na masiv Hum i ondje ostali tijekom čitavog kolovoza.⁹³

Početak kolovoza ustaše su počinile najveće masovno hapšenje na području kotara Vrbovsko. Dana 3. kolovoza 1941. uhapšeno je 85 Srba koji su bili na radnom mjestu kao željezničari.⁹⁴ Međutim, prema podacima Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, uhapšenici su odvedeni u ogulinski zatvor, zatim u Koprivnicu, a odande u Gospić, pa u Jadovno, gdje su pobijeni.⁹⁵ Prema poslijeratnom popisu Zemaljske komisije toga dana su uhapšene 63 osobe. Hapšenja se prisjeća Dušan Rajnović iz Tomića, koji je zahvaljujući nepoznatom čovjeku spasio glavu. „Naime, te strašne noći 2. augusta 1941. godine bio sam u službi zajedno s Lazom Jakšićem. Poslije ponoći k nama je došao čovjek čijeg se imena ne sjećam i rekao da su na stanicu došli ustaše i da hapse ljude koji su u noćnoj smjeni. Mi smo se sakrili na vrh lokomotive serija 32, koja ima okolo lim. Na lokomotivi je bio mrak, a okolo je bilo sve osvijetljeno, i mi smo sve mogli vidjeti. Odmah nakon toga došao je Cvitešić s jednim ustašom koji je nosio pušku. Prema njima je išao Ivan Brajdić koga je Cvitešić pitao: ‘Gdje su ispiraći lokomotiva?’ Brajdić je odgovorio da ne zna. Tada se Lazo uplašio i pošao dolje s mašine i rekao: ‘Evo me, gospodine!’ Odmah su ga svezali, a pred uredom nadzornika Polića već su bili svezani i braća Nikola i Jovo Kovačević, Simo Vučković-Mljekarov iz Petrovića, Nikola Nikšić Nestorov iz Bunjevaca i još nekoliko ljudi koje nisam mogao prepoznati. Poslije toga sam pobjegao s radnog mjesta i otišao kući, a odmah zatim u zoru otišao u Radigojnu. Obavijestio sam Simiku Juzbašića i Simu Rajnovića-Mićićina da ne idu u službu, jer ustaše hapse. Juzbašić je poslušao, a Rajnović otišao na posao, gdje je uhapšen

⁹² Talijani su nakon preuzimanja vlasti početkom rujna 1941. u svim mjestima s većinskim srpskim stanovništvom željeli postaviti Srbe na čelo državne uprave zato da ne bi došlo do pobuna. Sa Srbima su Talijani nastojali biti što ljubazniji te su se trudili pokazati im kako su spremni kazniti ustaše koji su počinili zločine.

⁹³ ZATEZALO 1976: 117.

⁹⁴ Hapšenje željezničara na radnom mjestu nije se događalo samo u Moravicama. Takvih je slučajeva bilo i u Donjim Dubravama. Tako je npr. Đuro Jaković-Žican, otac sedam kćeri, komandir odjeljenja pružnih radnika, zbog straha da ga ne uhapse spavao u šumi. Ondje su ga zatekli Rade Janjanin i Milan Jaković i upozorili ga da ne ide na posao. Đuro Jaković se bojao da će izgubiti svoj posao pa je stoga izjavio da će još samo taj dan otići na posao. S posla se nikada nije vratio. Toga je dana uhapšen (Iskaz Milan Jaković, r. 1921., Donje Dubrave).

⁹⁵ HDA, ZKRZ-Zh, kutija 501, 39899/45.

i više se nikad nije vratio.⁹⁶ Hapšenja se prisjeća i Dušan Hajdin, otpravnik vlakova u Moravicama. „2. augusta 1941. godine oko 23 sata stigla je jednim teretnim vlakom grupa od 8 ustaša. Na stanici ih je dočekala grupa moravičkih ustaša sa spiskovima za hapšenje. Počeli su s hapšenjem po redu, na svim radnim mjestima, tako da su blokirali saobraćaj. Ja sam o tome obavijestio šefa stanice Šarčevića; istovremeno sam obavijestio i talijansku željezničku komandu, ali ni jedna strana nije poduzimala ništa, već su mirno promatrali hapšenje ljudi. Kad su završili hapšenje po stanici, onda su otpočeli hapsiti po stanovima. Ujutro su iz Sokolskog doma doveli 85 ljudi na željezničku stanicu, na teretni vlak. Žene su vriskale za muževima, a djeca za očevima. Da bi spriječile odvođenje muževa, žene s djecom su legle na prugu. Talijani su žene na najgrublji način rastjerali, a ustaše su ljude ubacili u vagon i otpremili ih za Ogulin, odakle se nisu nikad više vratili – sve su ih pobili.“⁹⁷ Milka Bunjevac je također proživjela ovaj događaj.⁹⁸ Tog jutra je njezin otac Simo Jakšić trebao ići na posao. Mihajlo Jakšić dojavio je Simi da su oko 3 sata ujutro ustaše došle na željezničku postaju i da su već oko 4 sata uhapsile gotovo sve iz noćne smjene. Majka je poslala Milku da javi šefu kolodvora Šarčeviću, da je Simo bolestan. Budući da je Šarčević zahtijevao da se pojavi majka, i ona je došla i također potvrdila očevu bolest. Na taj način je Simo Jakšić spasio glavu. Stojan Jakšić, čiji je otac Mihajlo spasio Simu Jakšića, prisjeća se toga dana: „Naš otac Mihajlo Jakšić (Mića Lukin) bio je u noćnoj službi i jedan je od rijetkih koji je pobjegao u vrijeme hapšenja i tako izbjegao smrt. Kakav je bio predosjećaj koji ga je potakao da pobjegne, ne znam... Uglavnom, on je pobjegao preko Dobre, pa kroz šumu sve okolo kući u Jakšiće. Usput je drugu smjenu obavještavao o tome što se dogodilo na stanici. Sjećam se kako se pričalo da je Đoko Dokmanović-Stevkov pobjegao iz kuće neobučen i tako izbjegao hapšenje. Nisam čuo kada i kako je otac ušao u kuću, ali sam čuo i dobro upamtio kada je šaptao u sobi: ‘Hapse, hapse na stanici... ja idem još obavijestiti ljude koji idu ujutro u službu...’“⁹⁹ Stojan Jakšić ističe kako je „služba’ bila neka vrsta svetinje, kako nije bilo jednostavno odlučiti se i pobjeći, napustiti posao“. To je, kako svjedoči Jakšić, bilo do tada nepoznato. Stojan i Marija Jakšić otišli su na stanicu ispričati svoje što ne dolaze na posao budući da su bolesni. „Nismo otišli daleko, odmah ispred Ferenčeve kuće začuo se plač, bugarenje. Primijetili smo nedaleko od ‘Jovičinog dućana’ dugu kolonu željezničara, uhapšenih na radnom mjestu, svi vezani žicom, dva i dva, idu prema stanici, gdje su strpani u ‘G’ kola. Sa strane kolone prate ih ustaše, a iza kolone žene i djeca plaču, jau-

⁹⁶ RAJNOVIĆ 1984: 61-62.

⁹⁷ RAJNOVIĆ 1984: 62.

⁹⁸ Iskaz Milka Bunjevac (rođ. Jakšić), r. 1926. g., Jakšići (Srpske Moravice).

⁹⁹ JAKŠIĆ 1991: 259-261.

ču...“ Najdramatičniji je bio susret Marije Jakšić, Milkine majke, i željezničara Mitra Jakšića-Miljalčeva. Marija ga je, prema riječima Stojana Jakšića, upitala: „Mitre, što je ovo?“ a on je samo nijemo slijegao ramenima. Marija je više puta, baš kao što se sjeća i Milka Bunjevac, prema majčinim pričama, upitala Mitra: „Mitre, što je, kuda vas vode?“ a Mitar je samo slijegao ramenima. „Sjećam se čiča Mitra iz kolone, srednji stas, crni brčići, putna torba (kakvu su nosili strojovođe i ložači), zabrinute crne oči. Sve imam i danas pred sobom kao najbolju fotografiju. Zašto, kako, na žalost i gdje, pouzdano se ne zna ni danas.“¹⁰⁰ Neki se nisu stigli spasiti. Tako je Nikola Matić iz Donjih Vučkovića, star 29 godina, pokušao ujutro 3. kolovoza 1941., kada je vidio ustaše kako dolaze po njega, pobjeći, ali su ga uhapsili Talijani koji su ga predali ustašama. I on je s ostalima ubijen u Jadovnom.¹⁰¹ Bilo je i onih koji su se sami javljali, kao Nikica Kosanović i Marko Tomić koji su pitali ustaše nalaze li se na popisu. Ustaša ih na popisima nije našao, ali ih je svejedno ukrcao u vlak za Ogulin.¹⁰² Neki su se spasili zahvaljujući pravovremenoj reakciji Hrvata koji su im bili prijatelji. Tako se Đoko Mišljenović, koji je već bio ukrcao u vlak za Ogulin, spasio jer je prijatelj Rudolf Hirnik, brijač iz Moravica s kojim je Đoko kartao, jamčio za njega.¹⁰³ Dan ili dva nakon toga oružnici su trebali pokupiti preostale željezničare po njihovim kućama. Navodno su, prema riječima Milke Bunjevac, prolazili selom i govorili: „Najbolje – rasap!“, što je značilo bježite i spašavajte se.¹⁰⁴ Vrlo je jasno da su ustaše mogle provesti takvo obimno hapšenje uz pomoć pojedinaca koji su radili na kolodvoru u Srpskim Moravicama, a koji su ih odvodili od jednog do drugog radnog mjesta i uz pomoć popisa hapsili željezničare Srbe. Osim toga, u okolici Vrbovskog do tada nije bilo većih pokolja ili odvođenja ljudi, pa su željezničari ostali zatečeni ovim hapšenjem i odvođenjem. Uostalom, uhapšenici nisu mogli vjerovati da će ih sve poubijati, pa nisu pružali otpor nadajući se da će ih odvesti na ispitivanje, a potom vratiti kućama. Naime, upravo ista takva situacija dogodila se 1914., početkom Prvog svjetskog rata, kada su nakon ispitivanja željezničari iz Srpskih Moravica bili pušteni kućama.¹⁰⁵

Dakle, sredinom kolovoza 1941. prestaju masovna hapšenja i pokolji lokalnog stanovništva na području Gorskog kotara. To se podudara i s talijanskom reokupacijom toga teritorija koja je uslijedila nakon početka ustanka. Istovremeno s prekidom ustaških represalija prestaje s radom i koncentracijski logor Jadovno kojemu je jedini zadatak bio fizička likvidacija zatočenika.

¹⁰⁰ JAKŠIĆ 1991: 259-261.

¹⁰¹ Iskaz Dušan Matić, r. 1928., Donji Vučkovići (Srpske Moravice).

¹⁰² Iskaz Veljko Tomić, r. 1923., Srpske Moravice.

¹⁰³ Iskaz Veljko Tomić, r. 1923., Srpske Moravice.

¹⁰⁴ Iskaz Milka Bunjevac (rođ. Jakšić), r. 1926., Jakšići (Srpske Moravice).

¹⁰⁵ Iskaz Nada Matić (rođ. Mirić), r. 1917., Srpske Moravice.

Iseljavanje Srba iz Gorskog kotara

U Zagrebu je 4. lipnja 1941. organiziran sastanak u njemačkom veleposlanstvu između njemačkog predstavnika u NDH i vlasti NDH, na kojem su Siegfried Kasche, njemački veleposlanik u NDH, i Slavko Kvaternik, doglavnik, potpisali sporazum o razmjeni pučanstva. Bila su dogovorena tri vala seoba. Prvi val seobe zahvaćao je slovenske intelektualce koji bi bili izravno deportirani u Srbiju, osim svećenika koji su ostajali u NDH. Za to bi se vrijeme vlasti NDH potrudile deportirati pravoslavne svećenike iz NDH u Srbiju. Drugi val je obuhvaćao 25.000 Slovenaca koji bi trebali biti deportirani u NDH, dok bi NDH deportirala isti broj Srba u Srbiju. Treći val, koji bi uslijedio u rujnu i listopadu 1941., obuhvatio bi još 65.000 seljaka iz slovenskih graničnih zona (Kozjansko), dok bi NDH u Srbiju iselila isti broj Srba i sve one ostale Srbe koji nisu mogli dobiti državljanstvo NDH, odnosno one koji su se doselili na prostor NDH nakon uspostave Kraljevine SHS. NDH je za provedbu dogovora od 4. lipnja osnovala Državno ravnateljstvo za ponovu 20. lipnja. Državno ravnateljstvo za ponovu je već 2. srpnja poslalo dopise svim velikim župama o uspostavljanju ureda za iseljavanje na vlastitu području u svakom kotaru. Na čelu toga ureda imao je biti kotarski predstojnik. Svaki kotar je morao primiti 2500 Slovenaca, bez obzira na to koliko je u njemu živjelo Srba.¹⁰⁶ Već tri dana kasnije kotarski predstojnik u Ogulinu izvještava Državno ravnateljstvo za ponovu da je osnovao urede za iseljavanje i useljavanje.¹⁰⁷

U okviru takve politike trebali su biti iseljeni i Srbi iz Gorskog kotara. Tako su u srpnju 1941. napravljeni planovi za smještaj 2500 Slovenaca na području kotara Ogulin. Prije toga trebalo je iseliti isto toliko Srba. Budući da su se ustaške vlasti željele riješiti bogatih Srba trgovaca i obrtnika, na njihova je mjesta trebalo naseliti također trgovce i obrtnike, pa tako kotarski predstojnik u Ogulinu piše Državnom ravnateljstvu za ponovu kako bi u Generalskom Stolu trebalo naseliti 2 slovenska trgovca, a kako i u ostalim općinama gdje ima Srba treba naseliti makar nekoliko trgovaca i obrtnika. Ustaške su vlasti tako predvidjele da se u općini Drežnica naseli 500 Slovenaca, u Generalskom Stolu dvoje, u Gomirju 250, u Gornjim Dubravama 350, u Josipdolu 198, u Ogulinu 300, u Oštarijama 100 i u Plaškom 800 Slovenaca.¹⁰⁸ Međutim, na ogulinskom području polovicom srpnja još nema ispražnjenih srpskih posjeda. „Samo je u Josipdolu 25 vojničkih baraka, koje su za sada prazne i koje bi se mogle iskoristiti za zbiralište iseljenika. U te bi se prostorije moglo smjestiti oko 2000 duša.“ Kotarski načelnik zaključuje da je Gomirje prešlo u državne ruke i da će manastir biti upotrijebljen za stočarsku

¹⁰⁶ LISAC 1956: 127, I. GOLDSTEIN 2006: 595-605, MILOŠEVIĆ 1981: 135.

¹⁰⁷ HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 443, 801/41.

¹⁰⁸ HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 442, 648/41.

stanicu (tj. da se u njega ne bi moglo smjestiti preseljene Slovence). Na kraju rezimira kako bi trebalo „prvo iseliti sve Srbe, a potom naseliti Slovence.“¹⁰⁹ Vrlo brzo nakon osnivanja ureda za iseljavanje i useljavanje ustaške su vlasti pokrenule iseljavanje Srba iz Gorskog kotara. Dana 12. srpnja 1941. osnovana je ispostava Ureda za iseljavanje u Moravicama. U vodstvo su izabrani Ivan Porić (učitelj), Franjo Naglič (trgovački poslovođa i ustaški tabornik), a u odbor Babol Dragutin (općinski bilježnik), Josip Štiglić (postolar), Mato Falak (ekonom Državnih željeznica) i Anton Mufić (općinski načelnik).¹¹⁰ Ferdo Naglič piše u srpnju 1941. Državnom ravnateljstvu za ponovu kako u selima Jakšići i Gornji Vučkovići (područje Moravica) ima tri ispražnjena posjeda. „Na području općine nema posve praznih zgrada, magazina ili napuštenih tvorničkih postrojenja, ali bi se ipak moglo silom prilika nastaniti i smjestiti oko 300 obitelji u kuće pravoslavnih općinara. Na području naše općine ne imademo srpskih manastira, a popa imamo samo jednog i taj je po ustašama odstranjen (misli na Duića, moravičkog popa, op. a.).“ Već 12. srpnja logornik u Vrbovskom izvještava kako na području Moravica ima 2800 Srba i oko 250 Hrvata. Ostale općine nemaju uopće Srba osim općine Severin na Kupi u kojoj se nalaze dva umirovljena oružnika. Logornik za smještaj Slovenaca (dok se ne iseše Srbi) nudi u mjestu Vrbovsko ove lokacije: Narodni dom u koji bi stalo 50 ljudi, Vatrogasni dom za 100 ljudi, skladište tvornice šibica za 50 ljudi i barake za gradnju pruge za oko 150 ljudi. „U Ravnoj gori (koja je u to vrijeme potpadala pod kotar Vrbovsko, op. a.) se može u Deutscher dom smjestiti oko 100 ljudi, ali je zaposjednut od Talijana, a u bosiljevački dvorac može stati oko 30 ljudi. U Severinu vila Arko može primiti 20 ljudi, a općinska zgrada oko 15 ljudi.“¹¹¹

Već 24. srpnja 1941. Državno ravnateljstvo za ponovu napravilo je popis predviđenih za treće veliko hapšenje u Srpskim Moravicama, a zajedno s njima trebali su biti otpremljeni i članovi njihove uže obitelji. Na popisu se nalazilo 50 osoba te su oni nakon hapšenja trebali biti odvedeni u logor Caprag (Sisak).¹¹² Po zanimanju su uhapšenici bili trgovci, gostioničari, lugari, radnici u pilani, željezničari, činovnici i umirovljenici. Dana 8. kolovoza 1941. ustaše i žandari su po nalogu općinskih organa pokupili čitave obitelji, koje su sa sobom mogle ponijeti samo najnužnije stvari, dok su ostalu imovinu općinski organi zapečatili. Toga dana je s popisa pohapšeno 17 obitelji te su zatvoreni u osnovnu školu u Srpskim Moravicama. Članovi ovih sedamnaest obitelji proveli su u improviziranom logoru samo jedan dan, a umjesto da budu odvedeni u logor

¹⁰⁹ HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 444, 1175/41.

¹¹⁰ HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 442, 651/41

¹¹¹ HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 444, 1208/41.

¹¹² HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 452, 3687/41.

Caprag, pušteni su svi svojim kućama.¹¹³ Ova se odluka podudara s Pavelićevom promjenom odnosa prema Srbima, tj. s prekidom masovnog preseljavanja Srba u Srbiju, kamo su ove obitelji trebale biti poslone.

Istovremeno s iseljavanjem Srba s područja kotara Vrbovsko trebalo je započeti i s iseljavanjem srpskog stanovništva iz kotara Ogulin. I ondje je načinjen popis od 55 osoba koje bi trebalo transportirati u logor u Sisku. Spomenuti budući iseljenici bili su iz Jasenka, Josipdola, Munjave, Trojvrha i Vajinvrha.¹¹⁴ Međutim, ni ovdje ne dolazi do iseljavanja. Naime, zbog spomenutog masovnog hapšenja Srba na ogulinskom sajmu krajem srpnja 1941., sve je manje onih koji vjeruju ustašama.¹¹⁵ Kotarski predstojnik u Ogulinu piše Državnom ravnateljstvu za ponovu da se iseljavanju nije pristupilo iz razloga što se svi spomenuti u popisu nalaze izvan svojih kuća. Kotarski predstojnik spominje kako je vrlo malo onih koji spavaju u svojim kućama, a malo tko obavlja i poljske radove. „Zbog učestalih zločina žene budno paze na svaki auto i čim opaze nekakav dolazak sumnjivog automobila, odmah bježe.“ Stoga kotarski predstojnik predlaže da se s iseljavanjem pričuška još osam do deset dana, pa kad se „duhovi malo umire“, da se započne s hapšenjem spomenutih obitelji.¹¹⁶ Slično je izvješće poslalo i općinsko poglavarstvo Gomirje, koje 7. kolovoza izvještava Državno ravnateljstvo za ponovu kako su „svi muškarci od 16 godina pa dalje pobjegli u šume, bojeći se ustaša“, pa će se popis iseljenih dostaviti tek kasnije, kada se izbjegli vrate kućama.¹¹⁷ Isto tako, kada su 2. kolovoza ustaše pokušali pohapsiti seljake iz okolice Drežnice, u samom mjestu nisu našli niti jednog seljaka, već samo jednog dječaka, kojeg su tom prilikom ubili.¹¹⁸

Iseljavanja Srba iz NDH postala su rjeđa nakon 25. kolovoza, a u potpunosti su prekinuta 22. rujna 1941. godine. Razlog tome je oružani ustanak u Srbiji u ljeto 1941., koji je značio sve veće probleme za Nijemce. Nijemcima je stoga sve manje odgovaralo prihvaćanje većeg broja izbjeglica iz NDH, koji su mogli postati novi faktor u stvaranju sve nemirnije situacije.

---

¹¹³ RAJNOVIĆ 1984: 60-61.

¹¹⁴ HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 456, 3685/41.

¹¹⁵ Nakon prvih hapšenja velik broj ljudi spava izvan svojih kuća. Mnogi se sklanjaju pred ustašama u obližnje šume. Kako svjedoči Milan Jaković, bilo je dovoljno otići 100 metara od kuće ili ceste pa da čovjek bude u potpunosti siguran da ga ustaše neće uhapsiti (Iskaz Milan Jaković, r. 1921., Donje Dubrave).

¹¹⁶ HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 456, 5249/41.

¹¹⁷ HDA, fond Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 460, 6555/41.

¹¹⁸ HDA, ZKRZ-Zh, kutija 152, 1379/44. Radilo se o Predragu Tomiću, starom 12 godina. On se s još sedmero djece igrao na cesti. Kad su ustaše naišle, ostali su pobjegli, a on je ostao (Iskaz Srboљub Radulović, r. 1933., Drežnica).

Zaključak

Tijekom 1941. godine, kao što je vidljivo iz svega spomenutog, srpsko stanovništvo s područja prijeratnih kotareva Vrbovsko i Ogulin teško je stradalo u prva četiri mjeseca ustaške vlasti. Akcija progona i eksterminacije stanovništva bila je koordinirana iz Zagreba. Srpsko stanovništvo je definirano kao jedna od ciljanih skupina koju su ustaše od samih početaka uspostave vlasti optužili da su oni krivi za činjenicu da su Hrvati u Kraljevini Jugoslaviji bili u politički teškoj situaciji i lošem stanju. Ustaše su potom definirali zla koja su navodno zadesila Hrvate i njihove su uzroke locirali u Srbima. Ustaše su Srbe kao kolektivitet držali odgovornim za stradanja Hrvata u međuratnom razdoblju te su ih smatrali zaprekom u ostvarenju slobodne hrvatske države. Srbe je trebalo što više ocrniti. Socijalna konstrukcija nas i drugih sadržavala je mnogo mitskih elemenata, uz izrazito pozitivna određenja etnički naših i negativno vrednovanje etnički drugih. Tako se javljaju jednostavna objašnjenja o dobrim Hrvatima i lošim Srbima i to je čvrst temelj predrasuda. U novinskim napisima i govorima ustaških dužnosnika Srbi se ocrnjuju najčešće ekstremnim karakteristikama, i to nerijetko bez ikakve veze s njihovim realnim obilježjima. Domoljublje i rodoljublje su pritom definirani u centrima političke moći, pa se u tom procesu stvaraju i građani prvog, drugog i trećeg, remetilačkog reda. Strogo kontrolirani mediji poslužiti će vladajućima, a onda i drugim akterima na javnoj sceni u etno-nacionalnom ozračju kao poligon za kreiranje slika Drugoga, a posebno etnički Drugoga. Govor mržnje u NDH prikupljao je elemente odsvuda, u vezama koje nisu nužno logičke i svoju dje-latnu snagu nisu postizale logičkom argumentacijom, nego upravo time što su nagomilavani elementi koji nisu morali biti čak ni međusobno povezani. U prvom mjesecu postojanja NDH na području Gorskog kotara Srbi su na taj način bili izloženi šikaniranjima i pritiscima. Uz novinske napade i javne govore ustaških dužnosnika u kojima su Srbi napadani, srpsko stanovništvo bilo je izloženo i otpuštanju s posla kao „posve nepouzdana“. Ustaše su potom težili samoizolaciji Srba. Taj osjećaj samoizoliranosti definirao se zatim kao njihova negativna crta. Nakon toga su pokušavali što više poništiti njihovo postojanje kao grupe. Težilo se tome da Srbi počnu nijekati pripadnost toj grupi. Krajnji iskaz mržnje iskazao se zapravo u negiranju prava Srbima na postojanje. Zapravo su ih ustaše tjerovali da svi budu Hrvati ili da ne postoje. One koje su ustaše smatrali najopasnijim, najprije su fizički likvidirali. Tako su u prvom valu progona najviše su stradavale politički aktivne osobe (članovi prijeratne četničke organizacije, Jugoslavenskog sokola, JRZ-a, SDS-a, solunski dobrovoljci ili bilo kakve projugoslavenski orijentirane grupe). Pri tome su stradali i mnogi koji su zbog svojih demokratskih uvjerenja ili zbog svojih moralnih načela ili humanističkih opredjeljenja osuđivali ustašku ideologiju i terorističke postupke, bili okvalificirani kao četnici i komunisti.

Najdrastičniji način rješavanja „srpskog pitanja“ bio je, dakle, fizička likvidacija. Iseljavanje Srba iz NDH imalo je funkciju polaganja prava na imovinu iseljenog stanovništva, što je bio značajan ekonomski moment za ustašku vlast.

Sve ove ustaške represalije nisu mimoišle Gorski kotar i ogulinsko-plašćansku zavalu. Štoviše, na ovom vrlo uskom području ustaški teror je bio prisutan od samog početka uspostave Nezavisne Države Hrvatske.

Ustaški teror je trajao do prve polovice kolovoza, a potom naglo završio. Talijani, koji u ovoj zoni u to vrijeme još nemaju punu vlast, postaju svjesni ekonomskih gubitaka zbog odvođenja radno sposobnih stanovnika. Osim toga, ustaški teror je kao posljedicu imao i izbijanje ustanka na području NDH.

Dakle, u Gorskom kotaru u prva četiri mjeseca ustaške vlasti trajao je u kontinuitetu teror. Kada vizuru Gorskog kotara prenesemo na područje čitave NDH, tj. na područje današnje Hrvatske i Bosne i Hercegovine, postavlja se pitanje uspoređivanja: jesu li karakteristike ustaškog terora bile jednake u svim nacionalnim i društvenim grupama i jesu li intenziteti na svim područjima bili isti.¹¹⁹ Povijest i povjesničari osjećaju potrebu da se ti problemi razrade jer bez komparacije nema povijesti. Za sada, dok takvog ozbiljnijeg istraživanja nema, svi elementi nam ukazuju da se situacija u Gorskom kotaru okupiranom od ustaša može smatrati kao paradigma za čitavo područje NDH.

¹¹⁹ Između 1941. i 1945. na području Hrvatske stradalo je 194.749 osoba, od toga 151.187 civila. U prvoj godini rata (1941.) stradalo je 24.854 Srba (72%) i 3414 Hrvata (9,9%). Opći podaci su navedeni prema podacima popisa *Žrtve Drugoga svetskog rata 1941. – 1945. godine* iz AJ, Beograd, 179 – 2095-2867 i u: Cvetković 2002: 371. Na području Gorskog kotara između 1941. i 1945., na području kotara Delnice ubijena je 601 osoba (od toga su 28 ubili Nijemci, 555 Talijani, 7 ustaše i 11 četnici), na području kotara Fužine ubijene su ukupno 194 osobe (od toga 64 Nijemci, 123 Talijani i 7 ustaše), na području kotara Ogulin ubijeno je 2743 osoba (od toga su 1592 ubili ustaše, 671 Talijani, 420 Nijemci, 41 četnici i 18 Nijemci u logorima), a na području kotara Vrbovsko 273 osobe (od toga su 101 ubili ustaše, 44 Nijemci, 12 Nijemci u logorima, 56 Talijani, 12 Bugari i 48 četnici). Točni podaci za pojedine godine nedostaju (HDA, ZKRZ-GUZ, kutija 38). Dokument iz Državnog arhiva u Karlovcu daje iskaz o brojnom stanju Hrvata, Srba i drugih narodnosti u godinama 1941. i 1945. Tako je vidljivo da je na području kotara Delnice bilo 47 Srba 1941., a 1945. njih 36. Na području kotara Vrbovsko 1941. bilo je 2523 Srba, a 1945. njih 2415. Na području Ogulina 1941. bilo je 12.978 Srba, a 1945. ih je bilo 9067. Na području Fužina 1941. bilo ih je 205, a 1945. njih 137. Na području Čabra ih je 1941. bilo 14, a 1945. godine 2. Ukupno smanjenje srpskog stanovništva na čitavom području tijekom četiri godine rata bilo je 4110 (DAK, Fond memoarsko gradivo iz NOB-a 1941. – 1945., kutija b.b.). Opći podaci su navedeni prema podacima popisa *Žrtve Drugoga svetskog rata 1941. – 1945. godine* iz AJ, Beograd, 179 - 2095-2867 i u: CVETKOVIĆ 2002: 371.

Bibliografija

Izvori

Hrvatski državni arhiv

Fond Državno ravnateljstvo za ponovu

Fond Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača

Fond Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH

Fond Služba državne sigurnosti Republički sekretarijat za unutrašnje poslove Socijalističke
Republike Hrvatske

Zavičajni muzej Ogulin

Državni arhiv Karlovac

Fond Memoarsko gradivo iz NOB-a 1941.–1945.

Hrvatski narod

Zbornik zakona i naredaba NDH, Zagreb 1941.

Zakoni NDH, Zagreb 1941.

*Narodne novine**Nova Hrvatska**Iskazi kazivača*

Iskaz Milka Bunjevac (rođ. Jakšić), r. 1926., Jakšići (Srpske Moravice)

Iskaz Bogomir Ivošević, r. 1936., Krakar

Iskaz Milan Jaković, r. 1921., Donje Dubrave

Iskaz Milovan Jovetić, r. 1929., Jezero (Plaški)

Iskaz Pero Kvrgić, r. 1927., Srpske Moravice

Iskaz Pantelija Marović, r. 1932., Nikolići

Iskaz Dušan Matić, r. 1928., Donji Vučkovići (Srpske Moravice)

Iskaz Nada Matić (rođ. Mirić), r. 1917., Srpske Moravice

Iskaz Simo Milanović, r. 1924., Musulinski Potok (Ogulin)

Iskaz Srboljub Radulović, r. 1933., Drežnica

Iskaz Stevan Skorupan, r. 1929., Lapat (Plaški)

Iskaz Simo Šumonja, r. 1932., Vera (Plaški)

Iskaz Veljko Tomić, r. 1923., Srpske Moravice

Iskaz Milan Vujnović, r. 1930., Vitunj (Ogulin)

Iskaz Miloš Zatezalo, r. 1931., Gornje Dubrave

Iskaz Marica Zatezalo (rođ. Zatezalo), r. 1935., Gornje Dubrave

Literatura

- BZIK, Mijo. 1942. *Ustaška pobjeda u danima ustanka i oslobođenja*, Zagreb.
- CUCULIĆ, Ivan. 1981. U *Delnice 1481-1981*, ur. Smilja Mateljan Radovanović, 49-64. Delnice: mjesna zajednica, Rijeka: Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara.
- CVETKOVIĆ, Dragan. 2002. Stradali pripadnici Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije iz Hrvatske prema popisu Žrtve rata 1941-1945. iz 1946. godine. Analiza trenutnog stanja prema do sada izvršenoj reviziji. U *Dijalog povjesničara - istoričara* 6, ur. Hans Georg Fleck i Igor Graovac, 365-381. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann.
- DIZDAR, Zdravko. 2002. Ljudski gubici logora 'Danica' kraj Koprivnice, 1941. – 1942. *Časopis za suvremenu povijest* 34/2: 377-407.
- GOLDSTEIN, Ivo, Slavko GOLDSTEIN. 2001. *Holokaust u Zagrebu*. Zagreb: Židovska općina, Novi liber.
- GOLDSTEIN, Ivo. 2006. Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u NDH 1941. godine. U *Med srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik*, ur. S. Jerše, 595-605. Ljubljana.
- GOLDSTEIN, Ivo. 2008. *Hrvatska 1918. – 2008.*, Zagreb: Novi liber, Europapress holding.
- GORSKI KOTAR 1981. Gl. urednik Josip Šafar. Delnice: Fond knjige Gorski kotar.
- HORY, Ladislaus, Martin BROSZAT. 1964. *Der Kroatische Ustascha Staat*. Stuttgart: Deutsche Verlags - Anstalt.
- JAKŠIĆ, Stojan. 1991. Šaptanje. U *Srpske Moravice, doseljavanje, život i škole*, ur. Dušan Matić, 259-261. Srpske Moravice: Mjesna zajednica.
- JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta. 1978. *Ustaše i NDH*. Zagreb: Liber, Školska knjiga.
- KOVAČIĆ, Ivan. 1974. Gorski kotar u ustanku 1941. U *Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB-i*. Rijeka: Centar za historiju radničkog pokreta i NOR Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara.
- KRIZMAN, Bogdan. 1978. *Ante Pavelić i ustaše*, Zagreb: Globus.
- KRIZMAN, Bogdan. 1980. *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb: Globus.
- LISAC, Andrija-Ljubomir. 1956. Deportacije Srba iz Hrvatske 1941. U *Historijski zbornik* 9: 125-145.
- MAGDIĆ, Slavko. 1981. *Ogulin u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb: Zadružna štampa.
- MILOŠEVIĆ, Slobodan D. 1981. *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945. godine*. Beograd: Narodna knjiga.
- PETROVIĆ, M. *Bogdan Jakšić, profesor bogoslovije (1875. - 1935.)*. (neobjavljeno).
- RAČKI, Nikola. 1971. Prva ustanička godina u delničkom kotaru. U *Prva godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Gline, Like, Gorskog kotara, Pokuplja i Žumberka*, 879-897. Karlovac: Historijski arhiv Karlovac.
- RAJNOVIĆ, Nikola. 1984. Narod općine Vrbovsko od ustanka do slobode 1941-1945. U *Općina Vrbovsko – njena prošlost – njena sadašnjost*, 55-108. Vrbovsko: Skupština općine; Zagreb: Školska knjiga.
- SOBOLEVSKI, Mihael. 1971. Ustanak na dijelu kotara Ogulin 1941. i početkom 1942. godine. U *Prva godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna,*

Gline, Like, Gorskog kotara, Pokuplja i Žumberka, 909-936. Karlovac: Historijski arhiv Karlovac.

ZATEZALO, Đuro. 1976. *Plašćanska dolina i okolina u NOR-u*. Karlovac: Historijski arhiv Karlovac.

ZATEZALO, Đuro. 1982. *Partizanska Drežnica*, Karlovac: Historijski arhiv Karlovac.

ZATEZALO, Đuro. 1987. *Općina Gornje Dubrave – Radovi iz dalje prošlosti i narodno-oslobodilačke borbe*, Karlovac: Historijski arhiv Karlovac.

ZATEZALO, Đuro. 2007. *Jadovno – kompleks ustaških logora 1941.*, Beograd: Muzej žrtava genocida.

Terror of the Ustasha Regime against the Serbian Population in the Territory of the Vrbovsko, Delnice and Ogulin Districts in the Spring and Summer 1941

In the paper author writes about the genocide committed against the Serbs in the area of Ogulin and Delnice in 1941. Using original documents from the Croatian State Archive and local museums in Ogulin, published articles, books and witness testimonies author tries to depict the destiny of the Serbs in the NDH in the territory of Vrbovsko, Ogulin and Delnice. Author writes about the Ustasha terror and concludes that the methods carried out by the ustasha regime in Gorski Kotar were paradigmatic for the entire Independent State of Croatia.

Key words: WWII, NDH, Ustasha terror, Serbs, Gorski Kotar, Ogulin, Delnice, Vrbovsko.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, NDH, ustaški teror, Srbi, Gorski kotar, Ogulin, Delnice, Vrbovsko.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 43

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2011.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 43

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Damir Boras

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek),
Hrvoje Petrić (rani novi vijek), Željko Holjevac (moderna povijest),
Tvrтко Jakovina (suvremena povijest), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest),

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nada Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske,
Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti,
znanstvenog projekta „Triplex Confinium - hrvatska višegraničja
u euromediterranskom kontekstu“

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

Hitra produkcija knjiga d.o.o.

Tiskanje dovršeno u prosincu 2011. godine

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*